

Gölgelenmiş Özgürlük: On Dokuzuncu Yüzyıl Liberalizmine Bir Bakış

Ateş Uslu*

Öz

Düşünsel temelleri XVII. ve XVIII. yüzyıllara dayansa da, bir ideoloji ve siyasi hareket olarak liberalizm XIX. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır. Liberalizm bu dönem boyunca esas olarak siyasi bir akım olarak ortaya çıkmış, mutlak monarşiye karşı yenilikçi burjuvaların ve yenilikçi soyluların savunduğu bir siyasi hatta tekabül etmiştir. Yüzyıl boyunca parçalı bir nitelik gösteren liberalizmin bütünlüklü bir siyasi-iktisadi ideoloji haline gelmesi ve serbest ticaret savunuculuğuyla özdeşleşmesi XIX. yüzyılın sonunda mümkün olmuştur. Bu yazıda XIX. yüzyıl liberalizminin gelişimi siyasi ve toplumsal tarihle bağlantısı içinde incelenmekte; dönemin liberal yazarlarının eserlerinin yanı sıra hatırat edebiyatı, basın ve mektuplardan da kaynak olarak yararlanılmaktadır. Çalışmanın bütününde, liberalizmin XIX. yüzyılın çeşitli uğraklarında liberalizmin özgürlük kavramının karşılaştığı sınırların incelenmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Liberalizm, XIX. yüzyıl, siyasi düşünce tarihi, burjuvazi, özgürlük.

Abstract

Liberty under Gloom: A Study of 19th-century Liberalisms

The emergence of liberalism as an ideology and as a political current dates back to the early 19th century, though its philosophical foundations lay in the 17th and 18th centuries. Through the 19th century, liberalism mainly emerged as a political movement, and corresponded to a political line adopted by reformist aristocrats and bourgeois against absolute monarchy. It was not until the end of the 19th century that liberalism set itself up as a coherent political-economic ideology, and that it was equated to the politics of free trade. In this article, the development of the 19th century's liberalism is studied in relation to political and social history, benefiting from the memoirs, letters and periodicals, as well as the works of the liberal authors, of the period. The article aims to analyze the limits of liberalism's conception of freedom at various moments of the 19th century.

Keywords: Liberalism, 19th century, history of political thought, bourgeoisie, freedom.

* Paris 1 Panthéon-Sorbonne ve Budapeşte-ELTE üniversiteleri tarih bölümü doktora öğrencisi.

Giriş

Günümüzde siyasal ve toplumsal yaşamda kullanılan tüm kavramlar tarihin seyri içinde ortaya çıkmış, çeşitli bağlamlarda ve dönemlerde yeniden üretilerek son biçimini almıştır. “Özgürlük” de bu kavramlardan biridir: XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Batı Avrupa’da ve Kuzey Amerika’da üretim ilişkilerinin, sınıf ilişkilerinin ve siyasal yapılanmanın geçirdiği dönüşümlerin bir parçası olarak “özgürlük” de yeniden tanımlanmış ve siyasal terimler yelpazesinde önemli bir yere yerleşmiştir. John Locke ([1690] 1823: II§6) XVII. yüzyıl sonunda kimsenin bir diğer kişinin sağlığına, özgürlüğüne ve sahip olduklarına zarar vermemesi gerektiğini yazmış; özgürlüğü özel mülkiyetle birlikte değerlendiren düşünceler XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı yazarları tarafından felsefe, siyaset ve ekonomi incelemelerinde çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Fransız Devrimi’nin 1789 yılında başlamasından itibaren “özgürlük-eşitlik-kardeşlik” üçlüsü, ilerleyen dönemin en etkili siyasi sloganlarından olmuştur. İtalyan düşünür ve tarihçi Benedetto Croce’nin *XIX. Yüzyılda Avrupa’nın Tarihi* başlıklı kitabı da özgürlük kavramının XIX. yüzyılda taşıdığı merkezi konumunun ayrıntılı bir incelemesiyle başlar (Croce, 1933: 3-19). Burjuva toplumunun özgüllüklerince belirlenen özgürlük kavramını temel alan liberal akımların gelişmesi, “liberal” teriminin siyasal ve ekonomik anlamlar verilerek kullanılmaya başlanması ve liberalizmin siyasal ve ekonomik bir akım olarak yaygınlaşması için XIX. yüzyılı beklemek gerekmiştir. John Gray, XIX. yüzyılı “Liberal Dönem” olarak niteler ve XIX. yüzyıl Avrupa’sının (özellikle de dönemin İngiltere’sinin) liberal medeniyetin tarihi paradigmasını örneklediğini belirtir (Gray, 2003: 26).

Bu yazıda, XIX. yüzyıl Avrupa’sının tarihsel özgüllükleri içinde liberalizmin geçirdiği dönüşümler, siyasal ve toplumsal tarihle bağlantıları içinde incelenecektir. Bu çerçevede yazıda sıkça geçen “liberaler” kelimesinin “kendilerine liberal adı verenler” anlamında kullanıldığının altı çizilmelidir¹. Kendilerine liberal adını veren bu toplamın (incelenen dönem içinde) sınıfsal düzlemde nasıl tanımlanabileceği sorusuna da yazı içinde yanıt aranacaktır. Yazıda liberalizmin ortaya çıkışının ve gelişiminin son derece belirgin tarihsel uğraklarda gerçekleştiği, buna bağlı olarak liberal akımların ve liberal düşüncenin eleştirel tahlilinin yalnızca tarihsel olarak temellendirilmiş bir yöntemle mümkün olduğu savunulmaktadır. Bu yöntem doğrultusunda liberalizm, belirli kurucu metinlere ya da ortak payda teşkil eden motolara dayanan, sınırları belirli bir *düşünce akımı* olarak ele alınmamış, siyasal-toplumsal mücadeleler ve düşünce tarihi düzleminde çeşitli ve karmaşık görümlere sahip olan çok boyutlu bir akım olarak incelenmiştir. Soğuk Savaş ve sonrasında liberalizm, seçmeci bir düşünce tarihi okumasıyla yeniden tanımlamaya tâbi tutulmuş, özel mülkiyet ya da burjuva demokrasisi savunuculuğu gibi çeşitli paydalara

1 Bu sınırlama, elbette liberalizmin adı konmadan önceki dönemde, örneğin XVIII. yüzyılda ortaya çıkmış kimi akımlarla hiçbir sürekliliğinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak liberalizmin ideolojik kökenleri üzerine bir tartışmadan bu yazının kapsamı içinde kaçınılmıştır.

indirgenmiştir. Liberalizmin eleştirilerinin önemli bir kısmı da bu basitleştirilmiş tanım üzerinden yola çıkmış, bunun sonucu olarak liberalizmin eleştirel tahlili çoğunlukla XX. ve XXI. yüzyılda kabul gördüğü haliyle liberalizmin eleştirisinden öteye geçememiştir. Örneğin liberalizm XX. yüzyılın tarihsel deneyimleri doğrultusunda bir burjuva ideolojisi olarak anlaşılmıştır. XIX. yüzyıl içinde liberalizmin *ta kendisi* olan “aristokrat liberalizm” akımı ise bu şablona uymadığı için anakronik ya da atipik bir akım olarak görülebilmştir.

Bu yazıda Friedrich Hayek ve John Rawls gibi XX. yüzyıl düşünürlerinin liberalizm üzerine görüşleriyle tartışmaya girmekten özellikle kaçınılmış; XIX. yüzyıl liberalizminin, dönemin tarihi olgularından ve metinlerinden yola çıkılarak eleştirel bir incelemeye tâbi tutulmasına çalışılmıştır. Yazıda ilk olarak Fransız Devrimi’ni izleyen dönemde liberalizmin bir siyasi akım olarak tanımlandığı süreç incelenecektir. İkinci bölümde, “liberal” kavramının siyasi alanda yaygınlık kazandığı 1830’lu ve 1840’lı yıllara değinilecektir. Üçüncü bölümde ise 1848 devrimleri sonrasında liberal hareketlerin ve liberal düşüncenin gelişmesi tahlil edilecektir. Yazıda özellikle Fransa’da ortaya çıkan liberal akımların incelenmesine ağırlık verilecek ve bazı durumlarda Avrupa’nın diğer kesimlerinde ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan liberal hareketlere de değinilecektir. Çalışmanın bütününde, liberalizme ait özgürlük kavramının, liberalizmin XIX. Yüzyıldaki çeşitli uğraklarında karşılaştığı sınırların incelenmesi hedeflenmektedir².

Karşıdevrimin ve Monarşik Restorasyonun Gölgesinde Liberalizm (1800-1830)

İmparatorluk, Anayasa Tartışmaları ve Liberalizmin Ortaya Çıkışı

Liberalizmin tarihi, çeşitli yazarlarca çeşitli noktalardan başlatılır. Harold Laski ([1936] 1996) esas olarak Yeni Çağ’da (XVI.-XVIII. yüzyıllar boyunca) liberalizmin gelişimini incelerken, Leo Strauss (1995) liberalizmin klasik Yunan felsefesindeki temellerini araştırır. Andreas Kalyvas ve Ira Katznelson, liberalizmin başlangıcını inceledikleri çalışmalarında (2008: 4), liberalizmin esas şeklini 1750’lerden ve 1830’lara uzanan süreçte aldığını belirtirler. Yazarlara göre, Aydınlanma Çağı düşünürlerinin ekonomi ve siyaset alanlarında özgürlük fikrini yaygınlaştırdıkları 1750 sonrası dönem, liberalizmin ilk dönemi olarak kabul edilebilir. Gerek dönemin özgürlük düşüncesinin, gerekse Büyük Britanya’da XVII. yüzyıldan beri anayasal monarşi için mücadele eden ve XVIII. yüzyılın son çeyreğinde resmi bir nitelik kazanan “Whig” partisinin, sonraki dönemlerde “liberal” adını alan akımlarla belirli bir ölçüde süreklilik içinde olduğu düşünülebilir. David Hume’un düşüncesi, toplumsal sözleşme teorileri ya da Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında

2 Bu yazı, liberalizmin tarihi üzerine Mustafa Bayram Mısır’la yaptığım bir tartışmanın sonucu olarak ortaya çıktı. Kendisine değerli eleştiri ve önerileri için teşekkürü bir borç bilirim. Mısır’ın liberalizme bazı noktalarda farklı bir şekilde yaklaşan ve liberalizmin (bu yazıda ihmal edilmiş olan) XVIII. yüzyıldaki temellerini daha ayrıntılı bir şekilde inceleyen bir yazısı için bkz. Mısır (2010).

dile getirilen fikirler de kimi yazarlar tarafından “liberalizm” çerçevesinde nitelenmektedir (Appleby, 1976; Sinopoli, 1987). Bununla birlikte, sözü geçen yazarların ve akımların faaliyette bulunduğu dönemde “liberal” teriminin siyasi ya da düşünsel bir kategori olarak kullanılmadığı belirtilmelidir.

“Liberal” sözcüğü İngilizce ve Fransızca’da XVIII. yüzyılın sonuna değin herhangi bir ekonomik ya da siyasi anlam atfedilmeksizin kullanılıyordu. Bu dönem boyunca “liberal” kelimesi “cömert” anlamına gelmekte ya da “serbest meslek” tamlamasında yer aldığı biçimiyle “serbest” anlamında kullanılmaktaydı. Başka bir deyişle, ne John Locke gibi “özgürlük” kavramına temel bir önem atfeden düşünürler ne de daha sonraları “liberal ekonomi”nin başlıca temsilcisi olarak tanınacak olan Adam Smith gibi yazarlar siyasi ya da ekonomik anlamda “liberal” kelimesini kullanmamıştı. XIX. yüzyılda liberalizmin adı konmuş bir akım olarak ortaya çıkmasından sonra, önceki yüzyıllarda yaşamış çeşitli düşünür ve siyasal iktisatçılar giderek liberalizm içinde değerlendirilmeye başlamıştır.

Liberalizmin bir siyasi akım olarak ortaya çıkması, Fransız Devrimi sonrasında mümkün olmuştur. Liberalizmin tarihini Yeniçağ düşünürleriyle başlatan Pierre Manent gibi yazarlar bile Fransız Devrimi’nin bu akımın tarihinde bir kırılma noktası teşkil ettiği konusunda hemfikirdir. Manent, Devrim sonrasında, XIX. yüzyılda gelişen liberalizmin özgül niteliğine dikkat çeker. Manent’a göre XIX. yüzyıl liberalizmi Fransız Devrimi’ni kabul etmekte ve onaylamaktadır. Bu devrimci heyecan çeşitli nedenlerle açıklanabilir. Fransız Devrimi’nin Kral’ın mutlak idaresine ve Kilise’nin yarı-politik rolüne son vermesi, liberalleri devrime yaklaştırmıştır (Manent, 1987: 174). Bununla birlikte, devrimle birlikte ortaya çıkan siyasi kurumlar ya da gelişmeler liberalleri tatmin etmekten uzak kalabilmiş ya da liberaller tarafından fazlasıyla radikal olarak değerlendirilebilmiştir. Buna bağlı olarak Fransız Devrimi sonrasında liberaller bir yandan karşı devrimcilere karşı devrimi savunacak, diğer yandan da devrimi radikalleştirmek isteyenlere karşı muhafazakâr bir konum benimseyeceklerdir (Manent, 1987: 179).

“Liberal” sıfatının siyasi anlamda kullanılmasının bilinen ilk örneğine, anlamlı bir şekilde, 1799 yılında, “devrimin bitişi”nin bizzat Napoléon Bonaparte tarafından ilan edildiği 18 Brumaire darbesinin ertesinde rastlanmaktadır.³ Birinci Konsül Napoléon Bonaparte, 10 Kasım 1799 (19 Brumaire VIII) tarihinde yaptığı açıklamada “muhafazakâr, koruyucu ve liberal fikirlerin” artık yeniden haklarına kavuştuğunu belirtiyordu (Bonaparte, [1799] 1821: 97). Dönemin basınında çıkan yazılarda, Birinci Konsül’ün “liberal fikirler”le tam olarak neyi kastettiğinin tam olarak anlaşılmadığı görülmektedir. “Liberal” sözcüğü bu dönemde “cömert” anlamıyla düşünülmeğe devam edilmiş, *insanlara ve fikirlere yönelik cömert bir hoşgörü* olarak anlaşılmıştır (Bertier de Sauvigny, 1970: 151-152).

3 General Napoléon Bonaparte 9 Kasım 1799 tarihinde bir darbeye “Konsüllük” adlı bir siyasi rejim kurulmasını sağlamış, fiili olarak Fransa’da iktidarı eline almıştı. Darbe, Fransız Devrimi takviminde VIII yılının Brumaire ayının 18’inci gününe denk geldiği için “18 Brumaire Darbesi” adıyla anılmaktadır.

“Liberal” sıfatının siyasi anlamda ilk kullanımlarından biri 1810’ların başlarında, İspanya’da gerçekleşti. Fransa İmparatorluğu orduları 1808 yılında İspanya’nın fethine başlamış, 1809’a gelindiğinde Fransa ordusu Endülüs’ün neredeyse tamamını fethetmişti. Fransa tarafından fethedilemeyen nadir şehirlerden Cádiz’de 24 Eylül 1810 tarihinde toplanan ülke temsilcilerinin oluşturduğu *Cortes* meclisinin mutlakiyetçi yönetim karşıtı kanadı, 19 Mart 1812’de yürütme kuvvetinin son derece sınırlandırıldığı bir Anayasa hazırladı. Cádiz Anayasası’nın 24 Aralık 1813 tarihli sunuş metni başta olmak üzere, dönemin metinlerinde “Constitución liberal” (liberal anayasa) ifadesi sıkça kullanılıyordu (Constitución, [1812] 1820: 120). Bu kullanım şekliyle “liberal” kelimesi, “baskıcılık karşıtı” olarak ortaya konuyordu. Bu örnekte “liberal”in ilk olarak belirgin bir siyasi anlamda kullanıldığı ve belirli gruplar tarafından benimsendiği görülmektedir. Kendilerini liberal olarak tanımlayan anayasacı Cádiz asilzadeleri, siyasi alanda başlıca rakipleri olan mutlak monarşi yanlılarına “serviles” (bağımlılık/kölelik yanlıları) adını takmıştı. “Liberal”, bu tarihten sonra yaygınlıkla “anayasal monarşi yanlısı” anlamında kullanılacaktı. Fransız tarihçi ve siyasetçi François Guizot, 1820’lerin başında kaleme aldığı bir broşürde bu dönemde İspanya’da faaliyet gösteren üç parti olduğunu belirtiyor ve “Kralcı Parti”nin karşısında iki partinin yer aldığını yazıyordu. Söz konusu partiler, Anayasal Parti ve Liberal Parti idi. Guizot’un belirttiğine göre Anayasal Parti üyeleri bir yandan 1814 Anayasası’na saygı gösterirken, diğer yandan da krala bağımlılıklarını ifade ediyorlardı. Liberal Parti ise daha radikal bir konum işgal ediyordu ve açıkça cumhuriyetçi bir yönelime girmişti ([Guizot], 1823: 160).

Cádiz Anayasası’nı hazırlayan *Cortes* temsilcileri, gelişmekte olan burjuvazinin temsilcilerinden reformcu subaylara ve yenilikçi asilzadelere uzanan geniş bir toplumsal bileşime sahipti. XIX. yüzyıl Avrupa’sının birçok ülkesinde olduğu gibi İspanya’da da basit anlamıyla bir “burjuva devrimi” yaşanmaması ve feodal rejimin tasfiyesinin kademeli olarak, kimi zaman da asillerin de dâhil olduğu bir sınıf ittifakı eliyle tasfiye edilmesiyle açıklanabilen bu durum, kimi çelişkili sonuçlar doğurmuştur. Örneğin anayasayla bir yandan görünürde feodal toprak rejimi tasfiye edilirken, diğer yandan aşar vergisi uygulaması muhafaza edilmiş ve böylece köylüler üzerinde uygulanan feodal tahakküm farklı bir biçimde devam ettirilmiştir. Dolayısıyla Cádiz liberalleri bir yandan Fransız Devrimi’nin sunduğu modelden etkilenmiş, diğer yandan da bu modeli uygulamada son derece çekingen davranmışlardı (Bennassar, 1985: 135).

Cádiz liberalleri esas olarak siyasi bir program üzerinden kendilerini tanımlasalar da XIX. yüzyıl boyunca liberal akımların duyarlılık göstereceği diğer iki alanda, feodalite karşıtlığı ve Kilise karşıtlığı alanında da önemli açılımları hayata geçirmişlerdi (bkz. Carr, 1975: 446). Cádiz’de Engizisyon’a, dini mahkemelere ve Kilise mensuplarının ayrıcalıklarına karşı geliştirilen mücadele politikaları, Fransız Devrimi’nin getirdiği antiklerikalist (ruhban karşıtı) duyarlılığın etkisi ve İspanyol

liberallerinin gözünde Kilise'nin Eski Rejim ve geleneksel toplumla özdeşleştirilmesiyle açıklanabilir. Bu çerçevede Kilise'nin gücünün kırılması, geleneksel toplumsal ve siyasi yapıların tasfiyesi yolunda önemli bir adım olarak algılanıyordu. Bu Kilise karşıtı tutum ilerleyen dönemde de Avrupa liberalizmlerinin ayırıcı özelliklerinden biri olacaktı. Feodalitenin siyasi ve toplumsal kalıntılarının tasfiyesi ve geleneksel toprak mülkiyeti biçimlerine karşı özel mülkiyeti gözeten politikalar izlenmesi de yine bu çerçevede değerlendirilebilir.

Cádiz'de başlayan liberal hareket, 1814'te Kral VII. Ferdinand'ın yeniden tahta çıkmasıyla son buldu. Tahta çıkmadan önce Anayasa'ya bağlılık sözü veren kral, kısa bir süre içinde, 4 Mayıs 1814'te Anayasa'yı ilga etmekte gecikmedi ve bundan birkaç gün sonra liberallerin önderlerinin tutuklanmasını emretti. İki yılın sonunda sona eren bu liberal deneyim, XIX. yüzyılın ilk yarısı boyunca (özellikle 1830'a değin) ortaya çıkacak olan mutlak monarşiye karşı mücadele deneyimlerinin bir prototipini oluşturmaktadır (bkz. Olivan, 2004). Tıpkı ilerleyen onyıllarda görüleceği gibi, bu dönemde liberaller siyasi ve ekonomik "liberalizm" in birbirini tamamladığı bütünlüklü bir program üzerinden hareket etmemekte, esas olarak siyasi bir kaygıdan (kralın yetkilerini anayasa ile sınırlama kaygısından) yola çıkmakta ve bu süreçte, toplumsal ve ekonomik alanda da Eski Rejim'in tasfiyesi anlamına gelecek adımlar atmaktaydı. İspanya'da 1812-1814 döneminin liberal hareketi, bu özellikleri dikkate alındığında, her ne kadar Fransa'nın İspanya'yı işgaline tepki olarak kurulmuş olsa da Fransız Devrimi'nde ön plana çıkan burjuva devrimi unsurlarını kendi içinde taşır. Söz konusu liberallerin esas olarak aristokrat kökenli olması da bu durumu değiştirmemektedir. Özellikle XIX. yüzyılın ilk yarısında, burjuvazinin toplumsal ve siyasi egemenliğini tam olarak pekiştiremediği, sayısal olarak önemsiz konumda olduğu bağlamlarda da yenilikçi asilzadelerin liberal düşüncenin ve genel olarak da burjuva devrimi ideallerinin savunuculuğunu yaptığı durumlara sıkça rastlanacaktır.

İspanya'da bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Fransa'da Napoléon Bonaparte, I. Napoléon adıyla ve "imparator" sıfatıyla hüküm sürüyordu. Devrimin anayasal ve temsili kazanımlarını yok sayan bu rejim, siyasi özgürlük kavramı çerçevesinde örgütlenen bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Dönemin en önemli muhaliflerinden Germaine de Staël, 1800 yılında kaleme aldığı *Edebiyat Üzerine (De la littérature)* adlı kitabından başlayarak çeşitli eserlerinde siyasi zorbalığa karşı özgürlüğün savunusunu yaparken Büyük Britanya'nın siyasi sisteminden ve Aydınlanma Çağı düşüncesini miras alan özgürlükçü Alman felsefesinden övgüyle söz eder (Staël, [1803] 1820: 344-345). Benjamin Constant da İmparatorluk rejimini eleştirmek için kaleme aldığı, 1814'te yayımlanan *Fetih Ruhu ve Zorbalık Üzerine* adlı kitabında despotizm ve özgürlük arasındaki karşıtlıktan yola çıkarak bir siyaset felsefesi geliştirir ve 1815 sonrasında özgürlük üzerine yazacağı kapsamlı eserlerin işaretini verir (Constant, 1814).

Siyasi yazında özgürlük alanında önemli çalışmaların ortaya konduğu bu dönemde iktisat yazınında da daha sonraları “liberal” adıyla adlandırılacak olan yazarların başlıca eserlerini vermeleri dikkat çekicidir. Jean-Baptiste Say, Adam Smith’in eserlerinin de etkisiyle siyasal iktisat çalışmalarına başlamış, *Siyasal İktisat El Kitabı*’nın ilk baskısını 1803 yılında yapmıştır. Sanayi devriminin sürmekte olduğu bir dönemin yazarı olan Say, Smith’ten farklı olarak, makineleşme konusuna çalışmalarında büyük önem veriyor, bunun yanında, sermaye, işgücü ve hammadde karşısında girişimcinin en önemli iktisadi faktör olduğunu vurguluyordu. *El Kitabı*’nın ikinci baskısı 1814’te yapıldı. Say kitabında “liberal” ya da “liberalizm” terimlerini sistemli bir şekilde iktisadi anlamda kullanmıyordu. “Liberal ilkeler” kalıbını kullandığı nadir kısımlarda da esas olarak siyasi özgürlüğe atıf yapıyordu. Bununla birlikte, “köleliğe dayalı bir sanayi”ye sahip ülkelerin kötü iktisadi durumunu “daha liberal” ilkelerin hüküm sürdüğü ülkelerin müreffeh durumuyla karşılaştırarak, sonraları “liberalizm” adını alacak olan siyasal iktisat akımının başlıca hassasiyet noktalarından birini dile getiriyordu (Say, [1803-1814] 1826: 363).

Liberal siyasal iktisatçılara göre emek, feodal dönemin zora dayalı toplumsal bağlarından bütünüyle kurtulmalıydı. XIX. yüzyıl boyunca konsolide olan kapitalist üretim biçiminde bireylerin işgüçlerini özgürce sattıkları kabul ediliyordu. Devrim öncesi dönemden devralınan boyunduruk ilişkilerinin ilga edilmesi, siyasi alanda özgürlük kategorisinden yola çıkarak baskıcı iktidara karşı mücadele eden liberallerin de arzuladığı bir gelişmeydi. Özgür emek konusuna yapılan bu vurgunun yanında özel mülkiyet konusundaki hassasiyet de dönemin siyasal iktisatçıları liberal siyasetçilere yaklaşıtıyordu. Liberaller, Eski Rejim’in mülkiyet konusundaki keyfi uygulamalarına, müsadereye, kuralsız bir şekilde toplanan vergilere karşı özel mülkiyeti savunmaktaydı (Girard, 1985: 50). Bununla birlikte, dönemin liberal siyasi düşünürleri, genel bir mülkiyet kavramını temel almaktan ve özel mülkiyeti felsefi bir temele yerleştirmekten uzaktı. Mülkiyet, despotizmle mücadelede ortaya çıkan kavramlardan biri olduğu ölçüde önem kazanıyordu. Bunun yanında, sını kapitalizmin henüz gelişme göstermediği bu dönemde mülkiyetten anlaşılmanın esas olarak toprak mülkiyeti olduğu hatırlanmalıdır. İlerleyen yıllarda sanayi, ticaret ve bankacılığın gelişimiyle mülkiyetin kapsam, tanım ve önemi de değişiklik gösterecektir.

1814 yılına gelindiğinde İmparatorluk yönetimi Devrim öncesi dönemde hüküm süren Bourbon hanedanının iktidarının restore edilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bu bağlamda Bourbon monarşisi yanlıları, I. Napoléon’a karşı gelişen muhalif kanadın da desteğini aldı. Devrim sırasında Fransa kralı olan XVI. Louis’in kardeşi Provence Kontu Louis, XVIII. Louis adıyla kral olarak taç giydi ve Haziran 1814’te bir “Anayasal Şart” ilan etti. Şart bir yandan Devrim öncesi dönemin Tanrısal meşruiyete dayalı monarşi sistemini yeniden ihdas ederken, diğer yandan da fikir ve ifade özgürlüğü ile inanç özgürlüğünü teminat altına alıyor, bu şekilde muhalif kanada bir

bakıma taviz vererek bir “özgürlük rejimi” müjdeliyordu (Girard, 1985: 18-19). Kral, bu döneme ait hatıralarında Benjamin Constant çevresinde toplanan muhalif kanadı “Liberal Parti” olarak adlandırır ve bu dönemde söz konusu partiyle istemeden de olsa ortak hareket etmek zorunda kaldığını belirtir (Louis XVIII, 1833: 111). Dönemin yazarlarından Edmund Boyce da “rasyonel özgürlüğün en aydınlanmış dostları” arasında özellikle “liberaller” (*liberales*) olarak adlandırılan kesimden bahseder ve Benjamin Constant’ın bu partinin başlıca temsilcisi olduğunu belirtir (Boyce, 1816: 116). Constant ise ilk basımı 1819’da yapılan anılarında söz konusu partiye Napoléon döneminde liberal adı verilmediğini belirtir, ancak bu terimi geriye dönük olarak kullanmakta sakınca görmez (Constant, 1829: 14).

Fransa’da monarşinin restorasyonu istenen şekilde ilerlemedi. Sürgünden dönen Napoléon, 1 Mart 1815’te yeniden İmparatorluk yönetimini kurdu ve bu süreçte liberal kanadın desteğini almaya çabaladı. Bununla birlikte, bu dönem kısa sürdü ve Fransa ordularının 18 Haziran 1815’te Waterloo’da yenilgiye uğramasının ardından XVIII. Louis yönetimindeki Restorasyon rejimi yeniden kuruldu. Fransa’da 1830 yılına kadar devam edecek olan Restorasyon döneminde liberalizm siyasi bir kavram olarak yaygınlık kazanacaktı.

Restorasyon Döneminde Liberalizm (1815-1830)

Fransa’da Bourbon hanedanı yönetiminde monarşi restore edildikten sonra liberaller, 1814’te kısa bir süreliğine destek verdikleri yeni rejimin karşısında konumlanmakta gecikmedi. 1815 ve 1830 arasındaki on beş yıllık dönemde Fransa’da muhalif kanatların çeşitli kesimleri “Liberal Parti” şeklinde tek bir isim altında anılmaya başladı. Yine aynı dönemde Restorasyon’a muhalif siyasi gruplar, “liberal” sıfatını yayınlarında sıklıkla kullanmaya başladı. Paris’te 1814-1815 yıllarında yedi aylık bir süre boyunca yayınlanan satirik dergi *Le Nain Jaune* (Sarı Cüce), Restorasyon yönetimi tarafından kapatıldıktan sonra 1816’da Brüksel’de *Le Nain Jaune réfugié* (Mülteci Sarı Cüce) adıyla çıkmaya başladı. Dergi, aynı yıl *Mercur-Surveillant* dergisiyle birleşerek *Le Libéral* başlığıyla yayına devam etti. Dergi, 1817’den itibaren *Le Vrai Libéral* (Gerçek Liberal) adıyla yayınlandı. Derginin editörü J. Maubach, *Almanach Libéral* (Liberal Almanak) başlıklı bir yıllığın da yayınına üstleniyordu.

Restorasyon döneminde, kısıtlı bir seçim sistemine dayansa da “temsili” olarak adlandırılabilir bir siyasi rejim hayata geçti. 1814 Anayasal Şartı uyarınca monarşi iktidarı iki meclis tarafından sınırlanmış durumdaydı. Temsilciler Meclisi üyeleri otuz yaşını doldurmuş ve 300 Frank tutarında toprak vergisi ödeyen erkekler tarafından seçiliyordu. Bu kural uyarınca 1815 itibarıyla 29 milyon nüfuslu Fransa halkının 100.000 kişilik bir kesimi seçmen olma hakkına sahipti. Asiller Meclisi üyeleri ise kral tarafından atanıyordu. Bu rejim, on beş yıl boyunca Fransız liberallerinin faaliyet gösterdikleri temel alanı teşkil edecekti.

Restorasyon döneminin liberalizm tanımı, 1815 öncesinde yapılan liberalizm tanımıyla benzerlik göstermektedir. Fransa'nın siyasi yaşamında 1815-1830 arası dönemde "liberal" kelimesi, temsili rejimin ve kişisel hak ve özgürlüklerin mutlak monarşi karşısında savunulmasıyla özdeşleştirilerek yaygınca kullanılmaya başlamıştır. Katolik filozof Félicité Robert de Lamennais, 1829'da yayımlanan *Fransız Devrimi Üzerine Değerlendirmeler*'inde "Liberaller ne istiyor?" sorusunu sorar ve "özgürlüğü, yani kualsız bir iktidardan kendilerini koruyan bir otoriteyi istiyorlar" diye cevap verir (Lamennais, 1829: 64). Honoré de Balzac'ın 1833 yılında yayımlanan ve Bourbon Restorasyonu'nun son yılında geçen olayları konu alan romanı *Köy Hekimi*'nde (*Le Médecin de campagne*) Doktor Benassis karakteri, "anayasal muhalefet" ile "modern liberalizm"i özdeşleştirir. Yazar, karakterine modern liberalizmin Bourbon'ların yönetimine karşı temkinsiz bir savaş yürüttüğünü söyler. Bu savaş gerek Fransa'nın, gerekse bizzat liberallerin sonunu getirecektir (Balzac, [1833] 1837: 17). Büyük Britanya'da da benzer bir şekilde "liberal" kelimesi siyasi bir kategori olarak kullanılmaya başlamıştır. Britanya'nın geleneksel partilerinden muhafazakâr Tory'ler, rakipleri Whig'lere bu dönemde "liberal" sıfatını yakıştırmaya başlamıştır (Bertier de Sauvigny, 1970: 153). Whig'ler, Britanya aristokrasinin mutlak monarşiye karşı tavır alan ve yükselen ticari burjuvazisinin desteğini alan kanadına tekabül ediyor, bu yönleriyle örneğin Cádiz Anayasası'nın hazırlanmasına katkıda bulunan liberal yönelimli asilzadelerle benzerlik gösteriyorlardı. Bizzat Whig'ler de zamanla "liberal" sıfatını benimsemekte gecikmeyecek, hatta 1850'lerin sonundan itibaren Whig Partisi'nin adını Liberal Parti olarak değiştireceklerdir.

1820'li yıllardan itibaren İspanyolca konuşulan ülkelerde de "liberal" kelimesinin politik anlamı perçinlenmiştir. İspanya tarihinde 1820-1823 arasında yaşanan üç yıl, daha sonraları İspanya tarih yazımında "Triennio Liberal" (Liberal Üçyıl) olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde İspanya'da Cortes'ler yeniden krala karşı isyan etmiş ve 1812 Cádiz Anayasası'nı yürürlüğe koymasını sağlamışlardır. Bu hareket, 1823 yılının Nisan ayında Fransa'nın müdahalesiyle son bulmuş ve İspanya'da yeniden mutlakiyetçi yönetime dönülmüştür. Bu süre içinde gerek İspanya, gerekse Portekiz'de liberal sıfatı, liberalizm terimi ve liberal hareketin niteliği üzerine sert polemikler yapılmıştır (örn. bkz. Godinho, 1822; Morando, 1822). İlerleyen dönemde yapılan İspanyolca yayınlarda "liberal" kelimesinin "anayasacı" ya da "mutlakiyet karşıtı" olarak kullanıldığı görülür. Örneğin, bağımsızlığını elde etmiş olan Brezilya'da imparatorun 1826 yılında yürürlüğe koyduğu anayasa "liberal anayasa" olarak adlandırılmaktadır (Lallement, 1827: 275).

Bu dönemde sosyalist yazarların da siyasi değerlendirmelerinde liberallere atıf yaptığı görülmektedir. Ancak bu dönemde, liberallerin sosyalistler tarafından görece olumlu bir konumda değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Saint-Simon, 1817 tarihli *Endüstriyel*'inde (*L'industriel*) "liberal" sıfatını birkaç defa kullanır. Yazar

“liberal kişiler”in “yönetimlerin yalnızca yönetilenler için [onların yararına] var olduğunu düşünen kişiler” olduğunu söyler (akt. Vardar, 1973: 258). Saint-Simon, 1821 tarihli *Endüstriyel Sistem Üzerine (Du Système industriel)* adlı kitabında “liberal dava”nın savunucularının, davalarının amacının Fransız devriminin çıkarlarını zafere taşımak olduğunu ve Bourbon hanedanının bu zafere önemli bir engel teşkil ettiğini belirttiklerini aktarır (Saint-Simon, 1821: 202).

Görüldüğü gibi, bu dönemde gerek liberallerin, gerekse muhaliflerinin kaleminde neredeyse bütünüyle siyasi alanla sınırlı bir tanım bulunmaktadır. 1820’lerden itibaren siyasal iktisat yazınında serbest ticareti temel alan sistemin “liberal sistem” olarak adlandırıldığı ve bunun “kısıtlayıcı sistem”in karşıtı olarak ortaya konduğu görülür (örn. bkz. [Carey], 1826). Bununla birlikte, “liberal” sıfatının iktisadi bir anlamda kullanıldığı bu türden örnekler son derece kısıtlıdır.

1815 öncesi dönemde Fransa’nın önemli liberal muhaliflerinden olan Benjamin Constant, Restorasyon döneminde en önemli eserlerini vermiştir. 1819’da verdiği “Eskilerin ve Modernlerin Özgürlüğü” başlıklı bir konferansta “eskilerin özgürlüğü” ve “modern insanların özgürlüğü” arasında yaptığı karşılaştırma, Constant’ın siyaset felsefesi alanında yaptığı en önemli katkılardandır. Constant bu metninde, eski halkların özgürlük anlayışının modern ulusların özgürlüğünden farklı olduğunu belirtir; bu iki anlayışın karıştırılmasının siyasi alanda olumsuz sonuçlara yol açtığını söyler ve özgürlük kavramını bu şekilde tarihselleştirerek incelemeye başlar. Constant, Eski Çağ tarihinden aldığı örnekleri sıralar. Buna göre Yunan siteleri, Galya, Roma gibi örneklerde temsili bir sistemin varlığından söz edilemez. Aksine, bu örneklerde siyasi iktidar çoğu zaman sınırsız bir zorbalıkla özdeşleşmiştir. Bunun nedeni ise “Eskiler”in “Modernler”den farklı olan yanının toplumsal örgütlenme biçimi olmasıdır (Constant, [1819] 1820: 240). Eskilerin, yönetimle ilgili tartışmalara katılma, idari görevlileri denetleme gibi konularda çeşitli özgürlükleri vardır. Ancak, aynı dönemde birey toplumun otoritesine boyun eğmiş durumdadır. Özel faaliyetler de katı bir gözetim altında tutulmaktadır (Constant, [1819] 1820: 242). Kamunun özel alanı boyunduruk altına aldığı bu sistemde insanlar, fikir ve inanç özgürlüğü gibi bireysel özgürlüklere sahip değildir. Bu noktada eski ve modern özgürlük arasındaki temel fark ortaya çıkar. Eskiler’in özgürlüğü, bir bakıma kamusal alanla sınırlıdır. Siyaset ve idareye doğrudan katılma imkânı bulan Eski Çağ sitelerinin insanları, özel yaşamlarında özgürlüklerden mahrumdurlar. Buna karşılık, modern birey özel yaşamında bağımsızdır. Siyasi alanda ise hükümranlığı son derece sınırlıdır (Constant, [1819] 1820: 243).

Constant, bu durumu çeşitli nedenlerle açıklar. Eski Çağ’da ülkeler sınırlı bir yüzölçümüne ve nüfusa sahiptir ve sınırlı sayıda ve birbiriyle rekabet eden ailelerden oluşur. Modern çağda ise devletler nüfus ve yüzölçümü bakımından çok daha büyüktür; nüfus ise çok çeşitli ve farklı kesimleri içermesine rağmen bir bakıma homojen duruma gelmiştir. Yine sınırlı yüzölçümüne bağlı olarak eski devletler

sürekli savaş yaparlar. Bağımsızlık ve güvenlik ancak savaş yoluyla elde edilir. Modern devletlerde ise savaşın sürekliliği değil barışın korunması esastır. Savaş yerine ticaret ön plana çıkmaktadır. Son olarak, modern devletlerin aksine Eskiçağ siyasi yapılanmaları köleliğin var olduğu bir toplumsal düzene dayanır (Constant, [1819] 1820: 244-245). Modern çağın ortaya çıkmasıyla birlikte ülke sınırlarının genişlemesi ve kölelerin sayısının azalması, ülke nüfuslarının artması sonucunu doğurmuştur. Böylece siyasi otoriteye doğrudan katılım güçleşmiş ve imkânsız hale gelmiştir. Bu süreçte insanlar ticaret gibi faaliyetlerle uğraşmaya başlar ve özel alandaki özgürlüklerini sağlamaya çalışırlar; kamusal alanda ise çeşitli kurumların bireysel özgürlüklerini teminat almasını beklerler (Constant, [1819] 1820: 253).

Constant'ın bu çözümlenmesi, bu dönemde gelişmekte olan burjuva toplumunun ve kapitalizmin temel özelliklerinden birinin ifadesidir. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, her bir bireyin bağımsız, yalıtık birimler olarak faaliyet gösterdiği bir toplum yapısı tasavvur edilir. Bu bireyler özel alanlarında (özellikle de ekonomik faaliyetler alanında) özgür varsayırlar. Bu tasavvura göre, işçiler kendi emek güçlerini kendi rızalarıyla, herhangi bir zorlama ya da boyunduruk altında olmaksızın satarlar. Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, bireyin dünyasında da kamusal yaşam ve özel yaşam arasında belirgin bir ayrışma meydana gelir. Bu noktadan sonra birey, siyasete ancak kamu hukukunun çizdiği çerçeve içinde ve temsili demokrasinin gerektirdiği parlamento gibi ara kurumlar vasıtasıyla müdahale edebilir. Benjamin Constant, “modernlerin özgürlüğü” olarak adlandırdığı olguyu incelerken bu süreci tasvir etmektedir. Yazar, bu şartlar altında, modern zamanlarda, siyasi özgürlüğün ihdas edilebilmesi için bireysel özgürlüğün teminat altına alınmasının gerektiğini söyler. Bunun için, eski siyasi yapılanmalardan devralınan ve bireysel özgürlüğü kısıtlayan kurum ve uygulamaların ortadan kaldırılması gerekmektedir (Constant, [1819] 1820: 260). Bu şekilde, Constant, siyasi özgürlüğün sağlanması için bireysel özgürlüğün sağlanması gerektiğinin altını çizer ve bu çerçevede ifade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü gibi özgürlüklerin güvence altına alınması gerektiğini söyler.

Bir diğer dikkat çekici nokta da Constant'ın Fransız Devrimi'ni, “aşırılıklarına rağmen” kaydını düşerek, sahiplenmesi ve devrimin olumlu sonuçlar doğurduğunu, özgürlüğü sağladığını belirtmesidir. Bu dönemde Fransa'da Restorasyon yönetiminin başta olduğu hatırlanırsa, Constant'ın cesurca bir tespit yaptığı anlaşılabilir. Restorasyon döneminde Fransız Devrimi ve İmparatorluk dönemleri birer “parantez” olarak görülmektedir. Constant, bu bakış açısına karşı çıktığı gibi, Restorasyon yönetimini de geçmişin mutlakiyetçi yöntemlerini tekrarlamaması için uyarır. Yazara göre, “Eskiler”in zamanında geçerlilik taşıyabilmiş olan despotizm, “Modernler”in döneminde geçerliliğini yitirmiştir. Modern çağda gerekli olan, temsili sistemdir, bununla birlikte, siyasi otoriteyi bir grup temsilciye emanet eden bireyler kitlesi, siyasi iktidarı paylaşma hakkına sahip olduğunu unutmamalıdır (Constant, [1819] 1820: 270).

Constant'ın uyarıları Restorasyon döneminin çeşitli aşamalarında siyasi alan-

da karşılık bulabilmişti. Bu dönemde bir yandan temsili bir monarşi uygulanmış, bireysel özgürlükler ise çeşitli kısıtlamalarla ve aralıklarla da olsa teminat altına alınmıştır. Restorasyon dönemi, hükümetin ve kralın uyguladığı politikalar dikkate alınarak çeşitli dönemlere ayrılabilir. 1815-1820 arasında Armand du Plessis de Richelieu ve Elie Decazes hükümetleri, liberalleri görece tatmin eden bir politika izliyordu. Buna karşılık, 1820 yılında Jean-Baptiste de Villèle'in kurduğu hükümet muhafazakâr bir tutum takındı. Bu dönemde parlamento dışında gelişen ve taşra şehirlerinde isyanlar örgütlenmesini amaçlayan liberal muhalif gruplarla mücadele edildi. Sözkonusu grupların faaliyetlerine 1822 yılında son verilmesinden sonra, 1820'li yılların sonuna değin liberal muhalefet parlamenter çevrelerle sınırlı kaldı. Kral XVIII. Louis'nin 1825'te ölmesinden sonra tahta geçen kardeşi X. Charles da muhafazakâr bir politika izledi. Yeni kral, basın özgürlüğü gibi alanlarda kısıtlamalar getirmekte gecikmedi. Ancak bu uygulamalar seçmenlerin tepkisini aldı. 1827 yılında yapılan Temsilciler Meclisi seçimlerinde liberal adaylar başarı elde etti. Krala sadık olmakla birlikte liberal bir siyasetçi olan Jean-Baptiste de Martignac, 1827'den itibaren hükümete başkanlık etti. Ancak, liberal bir tehditten ürken kral, 1829 yılında Martignac'ı görevden alarak yerine Jules de Polignac'ı getirmekte gecikmedi. Bu durum, liberal ağırlıklı Meclis ile muhafazakâr hükümet arasında bir çatışmaya neden oldu. Kralın 25 Temmuz 1830'da parlamentoyu fesheden, basının özgürlüğünü kısıtlayan ve seçmen olmak için verilmesi gereken vergi oranını daha da artıran bir dizi kararname yayınlaması, Paris'te bir halk ayaklanmasına neden oldu. 1830 Devrimi ya da "Temmuz Devrimi" adını alacak olan bu olay sonucunda Bourbon hanedanı tahttan indirildi ve yerine Orléans ailesinden Louis-Philippe geçti.

Demokrasinin ve Kitle Hareketlerinin Gölgesinde Liberalizm (1830-1848)

1830 Devrimleri ve Liberalizm

Karl Marx, *Kapital*'in ilk cildinin Almanca ikinci baskısına yazdığı 1873 tarihli önsözde, 1830 yılının yakın tarihte bir dönüm noktası teşkil ettiğine işaret eder: 1830 yılında burjuvazi İngiltere ve Fransa'da siyasi iktidarı ele geçirmiştir. Gerçekten de Fransa'da 1830 yılının Temmuz ayında meydana gelen devrimle Bourbon hanedanının hükümdarlığına son verilmiş, burjuvazinin desteğini alan Orléans Hanedanı'ndan Louis-Philippe'in krallık dönemi başlamıştır. Büyük Britanya'da ise bu derece keskin bir geçiş yaşandığını söylemek güçtür. Ancak Marx'ın atıf yaptığı olayın, 1830 yılında Whig Partisi'nin Birleşik Krallık hükümetinde başa gelmesi ve Charles Grey (Earl Grey) başkanlığında bir Whig hükümetinin kurulması olduğu söylenebilir. Muhafazakâr Tory Partisi'nin rakibi konumundaki Whig'ler bu dönemde aristokrasinin "ilerici" kesimlerinin ve burjuvazinin temsilciliğini yapmaktaydı. Marx, 1830'daki hükümet değişimini burjuvazinin iktidara gelmesi ola-

rak yorumlamaktadır. 1830'lu yıllar boyunca Whig hükümetleri Birleşik Krallık'ta görevde kalacaktır. Marx'ın deyimiyle ([1873] 1986: 22) bu tarihten sonra sınıf savaşımı, gerek pratik gerekse teorik düzlemde daha açık ve tehdit edici biçimler almıştır. Bunun siyasal iktisat alanındaki yansıması, bilimsel burjuva ekonomisinin sonunun gelmesidir. Bu noktadan sonra iktisat uzmanları, siyasi ve sınıfsal konumlanışlarıyla ön plana çıkmaktadır.

Fransa'da 1830 Temmuz Devrimi ile başlayan ve 1848'e kadar devam eden dönem, liberal burjuvazinin hâkim olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Yeni kral Louis-Philippe, tahta çıkmadan önce mecliste gözden geçirilen Anayasal Şart'a bağlılık yemini etmiştir. Restorasyon döneminde olduğu gibi Temmuz Monarşisi döneminde de kısıtlı oy sistemine dayalı bir temsili rejim uygulanmıştır. 1831'de yapılan yeni bir düzenlemeyle seçmen vasfı kazanabilmek için ödenmesi gereken vergi eşiği indirilmiş, Restorasyon döneminde 90.000-100.000 arasında seyreden seçmen sayısı bu şekilde 166.000'e yükselmiştir. Bu sayı 1846'da 246.000'i bulacaktır (Girard, 1985: 126). Fransa nüfusunun bu dönemde 30 milyonu geçtiği göz önünde bulundurulursa, dönemin liberalizmin "temsili" anlayışının sınırları anlaşılabilir. Köylüler, kent yoksulları ve küçük burjuvazi bu sistemde siyasi katılımın bütünüyle dışında kalmaktadır. Bu noktada rejimin kendi sonunu da getirecek olan çelişkisi ortaya çıkar. Temmuz 1830'da X. Charles'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan devrimi gerçekleştirenler, büyük ölçüde kent yoksullarıdır. Ancak, rejimin kurulmasından sonra liberal burjuvazi ve aristokrasi, Bourbon'lara ve muhafazakâr aristokrasiye karşı kendilerini zafere taşıyan bu kitleyi bütünüyle bertaraf etmiş, bu arada monarşinin yıkılarak bir cumhuriyet rejimi kurulmasını savunan siyasetçileri de devre dışı bırakmışlardır. 1830'lar ve 1840'lar boyunca liberalizm, kısıtlı temsili sisteme dayalı anayasal monarşi savunuculuğuyla özdeşleşmeye devam edecektir. Bu dönemde gerek liberallerin önemli bir kesiminin, genel olarak burjuvazinin devrim karşıtı ve muhafazakâr bir tutum içine girdiğini söylemek mümkündür. 1840-1848 arasında hükümetin etkili ismi olan François Guizot, kendisine destek veren partiyi liberal, muhafazakâr ve devrim karşıtı olarak tanımlamaktadır (Girard, 1985: 154).

Aynı dönemde "liberal" terimi sözlüklerde de yer bulabilmeye başlamıştır. 1831'e kadar Fransız Akademisi'nin sözlüğünde "liberal" kelimesinin anlamı "cömert" ile sınırlıdır. 1831'de sözlüğe eklenen maddelerden birinde ise "liberal", "siyasette liberal fikirleri benimseyen, onaylayan, kollayan kişi" olarak tanımlanmış; "liberal fikirler" in tanımı ise "birkaç kişinin çıkarlarına değil, ulusun genel çıkarlarına hizmet eden fikirler" olarak verilmiştir (Académie Française, 1831: 113). Bununla birlikte, bu dönemde "liberal" in muğlak bir sıfat olarak görüldüğü de anlaşılmaktadır. Jean-Baptiste Honoré Raymond Capéfigue, Temmuz 1830 devriminin tarihini anlattığı 1835'te yayımlanan kitabında, Restorasyon döneminde oluşan "Liberal Parti" nin isminin son derece muğlak olduğunu belirtir. Yazara göre

“liberal” sıfatı, “en asil duyguları içeren bir sancak” işlevi görür (Capefigue, 1835: 36). Capefigue sonraki sayfalarda liberal kanadın çeşitli bileşenlerini tarif eder. Bu bileşenlerin ortak paydası, Restorasyon yönetimine “özgürlükçü” argümanlarla muhalefet etmeleridir.

XIX. yüzyıl liberalizminin en önemli teorisyenlerinden Alexis de Tocqueville, en etkili eseri sayılabilecek olan *Amerika’da Demokrasi’yi* (*De la démocratie en Amérique*) Temmuz Monarşisi döneminde Fransa’da yayımladı. Tocqueville, aristokrat bir aileye mensuptu. Bourbon’lara bağlı bir çevrede yetişmiş, 1830 Devrimi sonrasında yeni kral Louis-Philippe’e bağlılığını sununca bu muhafazakâr çevreden uzaklaşmıştı. Tocqueville, Mayıs 1831’de Amerika Birleşik Devletleri’ne bir gezi yapmak için yola çıktı. Bir yıla yakın bir zaman alan gezinin ardından Fransa’ya dönen yazar, 1833’te gezi izlenimlerinden yola çıkarak kitabını yazmaya başladı. İlk cildi 1835’te, ikinci cildi ise 1840’ta yayımlanan *Amerika’da Demokrasi*, siyasi liberalizmin siyaset felsefesi alanındaki en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilebilir. Tocqueville, tıpkı daha önce Constant’ın (ve dönemin başka liberal yazarlarının) yaptığı gibi, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları tarihsel bir çerçevede değerlendirir. Yazara göre asiller ve asil olmayanlar XI. yüzyıldan beri kademeli olarak birbirine yaklaşmaktadır ve bu iki kesim yakın bir gelecekte aynı noktada birleşecektir. Söz konusu olan, demokrasiye doğru geri dönülemez ve karşı konulamaz nitelikte bir gelişmedir (Tocqueville, 1835: ix-xi).

Yazar, aristokratik toplumun çözülüşünü tasvir ettiği bu genel çerçeveden sonra, iktidarın tanrısal olduğu için değil, gerekli olduğu için saygı gördüğü bir toplum hayalini dile getirir (Tocqueville, 1835: xix). Bununla birlikte, Fransa’da (ve genel olarak Kıta Avrupası’nda) yıkılan aristokratik toplumun kalıntılarına takılınıp kalınması söz konusudur. Tocqueville’in kitabını yazarken amacı, bu tarz sorunlardan arınmış bir demokratik toplumu ve siyasi sistemi, yani Amerika Birleşik Devletleri’nin siyasi ve toplumsal düzenini tasvir etmektir. Yazara göre sözü geçen “büyük toplumsal devrim”, ABD’de en uç sınırlarına ulaşmıştır. Üstelik bu basit bir şekilde, şiddetli bir devrime gerek duyulmaksızın gerçekleşmiştir. Yazar, ABD’de var olan düzeydeki fırsat eşitliğine günün birinde Avrupa’da da ulaşılacağı temennisini belirtir. Dolayısıyla, *Amerika’da Demokrasi*, ABD’ye dair gözlemleri içeren bir kitap olmasının yanı sıra, liberalizmin doktriner temellerinin ve pratik olanaklarının tartışıldığı bir kitap olarak da okunabilir. Tocqueville kitabında devrimci aşırılığın tehlikesine dikkat çektiği gibi, bireysel çıkarlarına saplanıp kalmış bir grup bireyin kurabileceği baskı rejimine karşı da uyarıda bulunur. Yazar aristokrasinin egemen olduğu toplumdan “yeni toplum”a geçişin çeşitli boyutlarını inceler. Geçmişte aristokrat, aynı zamanda iktidar sahibidir. Çalışanlar, doğrudan doğruya efendilerine bağlı olarak hayatlarını sürdürmektedir. Modern çağda ise işçi efendisini değiştirebilecek konumdadır (Tocqueville, [1840] 1868: 289). Tocqueville bu şekilde burjuva toplumunun (ve daha genel olarak, kapitalizmin) özgür-

lük anlayışının bir özetini yapar. Keza, “genelleşmiş meta üretimi” olarak tanımlanabilecek olan kapitalist sistemde işçilerin emek güçlerini kendi rızalarıyla, bireysel özgürlükleri çerçevesinde sermaye sahibine sattıkları varsayılır. Tocqueville’in özgürlük anlayışı da bu genel çerçeve içinde kurulmuştur. Yazarın işlediği başlıca konulardan biri, tiranlığa karşı çeşitli özgürlüklerin teminat alınması gerekliliğidir. Bu çerçevede özgür basın ve bağımsız yargının varlığının korunması, yerel idarenin özerkliğinin güvence altına alınması ve din-devlet ayrılığının sağlanması gibi konular, Tocqueville’in liberal ütopyasının başlıca bileşenleri olarak ortaya çıkar.

1830’lu ve 1840’lu yıllar boyunca “liberal” terimi yalnızca Fransa ve Büyük Britanya siyasetinde kullanılmadı; başka bağlamlarda ortaya çıkan siyasi hareketlere gönderme yapmak için de kullanıldı. İspanya’da 1810’lardan beri devam eden mutlak monarşi karşıtı aristokrat hareketi bu dönemde de varlığını sürdürdü. 1833 ve 1876 arasında Carlos María Isidro de Borbón yanlısı mutlak monarşi taraftarları ve genç kraliçe II. Isabel yanlısı reformcular arasında çeşitli kesintilerle devam eden iç savaşta da “liberal”, kilit öneme sahip bir kavram olarak ortaya çıktı. Bu süreç içinde, tıpkı 1810’larda ve 1820’lerde olduğu gibi, “liberal” kelimesi “mutlak monarşi karşıtı” anlamında kullanıldı ve reformcu kanat yanlıları kendilerini “Partido Liberal” (Liberal Parti) üyesi olarak tanımladı. Dönemin İngilizce ve Fransızca yayınlarında da anayasacı kanat için sık sık “liberal” sıfatı kullanılıyordu. Benzer bir şekilde, General Jules Bernadotte’un krallığı döneminde (1818-1844) İsveç’te yaşanan gelişmeler “liberal devrim” olarak adlandırılabilirdi (Ampère, 1832: 221).

1848 öncesinde Almanya, Habsburg İmparatorluğu ve İtalya’da ortaya çıkan liberal akımlar, Fransa ve Büyük Britanya’daki liberalizmden farklı olarak, siyasi alandaki reformların yanında ulusal birliğin sağlanmasını da başlıca gündem maddelerinden biri haline getirmiştir. 1830’lu yıllarda Almanya’da liberaller, siyasal iktisat üzerine uzlaşmaktan uzaktır. Bu dönemde Prusya önderliğindeki Alman devletleri, bir yandan aralarındaki gümrük duvarlarını kaldırıp diğer yandan dışarıya yüksek gümrük hadleri uygulayarak bir gümrük birliği alanı oluşturmaktadır. Bu dönemde liberallerin bir kısmı, gümrük birliğinin zenginliğe katkıda bulunacağını savunurken diğer bir kısmı, korumacı iktisadi politikanın yarardan çok zarar getireceğini ileri sürmektedir (Sheehan, 1973: 594). Endüstrileşme, piyasanın serbestleşmesi gibi kimi konularda da 1848 öncesi Alman liberallerinin karşıt görüşler savunabildiği görülmektedir (Sheehan, 1973: 596). Almanya’da önceki onyıllar boyunca toprak sahiplerinden burjuvalara, bürokratlardan öğretim görevlilerine ve öğrencilere kadar farklı sınıfların ve grupların mensupları benimsenen, ancak esas olarak kentli halkın eğitimi kesimlerinde kendine taraftar bulan liberalizm, 1840’lardan itibaren kentli sınıfların alt katmanlarına da yayılmaya başlamıştır (Sheehan, 1973: 590).

Sınai gelişme açısından geri planda olan Habsburg İmparatorluğu’nda liberalizm esas olarak küçük ve orta asil sınıfının siyasi akımı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Habsburg’lar tarafından yönetilen bir krallık konumunda olan

Macaristan'da siyasi yaşam, asil sınıfın tekeli altındadır. Asilzadelerin toplumun %5 gibi büyük bir kesimini oluşturduğu XIX. yüzyıl Macaristan'ında büyük toprak sahibi aristokrasi, çoğunlukla Habsburg çıkarlarını ve İmparatorluk statüsünü gözetten bir tavır almış; daha küçük ölçekli bir siyasi ve iktisadi etki alanına sahip olan asilzadeler ise varolan sistemi dönüştürme perspektifini geliştirmeye meyletmişlerdir. 1830'lardan itibaren asil sınıfın kimi temsilcileri, esas olarak Macar ulusal kimliğini kültürel ve edebi düzlemde güçlendirmek için çaba harcamıştır. Dönemin Macar liberalizmi, tıpkı Orta Avrupa'da ortaya çıkan diğer akımlarda olduğu gibi, esas olarak ulusal bilinci koruyup geliştirme amacı taşımakta, uzun vadede de İmparatorluk içinde ulusun siyasi özerkliğinin tanınması amacını gütmektedir. Bununla birlikte, Orta Avrupa liberallerinin programının bir ulusal programdan ibaret olduğunu söylemek de yanlış olacaktır. Gerek siyasi düzlemde mutlak monarşinin sınırlanması, gerekse toplumsal-iktisadi düzlemde feodal dönemden devralınan yapıların tasfiyesi, bu dönem boyunca liberal siyasetçiler ve yazarlar tarafından tartışılan konu başlıkları arasındadır. 1840'lardan itibaren kimi asillerin radikal/demokrat bir yönelime girmesi ve asil olmayan öğrencilerin ve sanatçıların da siyasi tartışmalara etkin olarak katılmaya başlamasıyla birlikte Orta Avrupa liberalizminin ulusal kaygıları aşan boyutu daha da belirginleşmiştir. Bu durum, 1848 Devrimi ve öncesinde, burjuva devrimi fikirlerinin savunuculuğunu esas olarak küçük ve orta asilzadelerin yapması sonucunu doğurmuştur.

Liberalizmin önemli temsilcileri, 1830'lara kadar iktisat alanında sistemli eserler vermemiştir. 1830'larda ise bu durum değişmeye başlamıştır. Bu dönemde István Széchenyi gibi Macar liberaller, feodal yapıların tasfiyesi ve ekonominin modernleşmesi yönünde önerilerinin sunulduğu eserler verebilmiştir (örn. bkz. Széchenyi, 1830). Bazı iktisatçıların serbest piyasa savunusuyla siyasi liberalizmi birleştirdiği görülmektedir. Louis-Philippe döneminde Fransa'da devlet memuru olarak görev yapan Charles Dunoyer, ekonomide devlet müdahalesinin azaltılması gerektiğini savunan eserler yazmıştır (Girard, 1985: 141). Dönemin Fransız siyasal iktisat yazınının en önemli eserlerini veren Frédéric Bastiat, 1840'ların ikinci yarısında, İngiltere örneğini de inceleyerek serbest ticareti sistemli olarak savunmuştur. Kimi siyasal iktisatçılar, yeni gelişen yoksulluğu incelemiş ve bunun, eski dönemin (kapitalizm öncesi dönem) yoksulluğundan farklı bir niteliğe sahip olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, Girard'ın da dikkat çektiği gibi, paradoksal bir durum söz konusudur. Liberalizmin siyasi düzlemde savunuculuğunu yaptığı yurttaş hakları, iktisadi liberalizmde ortadan kaybolmuş ve yerini bireysel girişimin her şeyin üstünde tutulduğu bir anlayışa bırakmıştır. Bu dönemde bölüşüm sorunlarıyla ilgilenen iktisadi liberaller değil, sosyalistler olmuştur. Bu durum, iktisadi liberalizmin bu dönemden itibaren bir sınıf doktrini halini alması sonucunu doğurmuştur (Girard, 1985: 143).

Siyasi liberalizm ise görünürde sınıflar üstü olan niteliğini bir süre daha korumuştur. 1830'lu ve 1840'lu yıllar boyunca ancak aristokrasi ve burjuvazi siyasi siste-

me dâhil edildiği için, liberal siyasetçiler, reel politika alanında doğrudan doğruya sınıfsal kökenli bir muhalefetle karşılaşmadıkları sürece, sınıflar üstü ve soyut bir özgürlük ve hak kavramını savunmaya devam etmişlerdir. 1848 devrimleri sırasında radikal unsurların (ve onların temsil ettiği çeşitli kitlelerin) doğrudan doğruya liberallerle karşı karşıya gelmesi, siyasi liberalizmin de yönünü değiştirecektir.

Liberaller Demokratlara Karşı: 1848 Devrimi

1830'lar ve 1840'lar boyunca siyasi partiler ve hareketler bir çeşitlenme ve farklılaşma sürecine girdi. Bu dönemde Fransa'da Temmuz Monarşisi'ne karşı muhalefet cumhuriyetçi, demokrat ve sosyalist kanatlar başta olmak üzere çeşitli kanatlara bölündü. Buna paralel olarak, daha önceki dönemlerde liberalizm genel anlamda "mutlak monarşi karşıtlığı" ile özdeşleştirilirken, bu dönemden itibaren daha dar bir şekilde tanımlanmaya başlandı. 1830'dan 1848'e uzanan dönemde bir yandan muhalefet odakları giderek bizzat monarşiyi ve genel anlamda burjuva toplumunu hedef almaya başlarken liberalizm, kısıtlı oy hakkıyla seçilen bir meclis tarafından sınırlanan bir monarşi rejiminin savunusuyla özdeşleşmeye başladı.

Liberalizm bu şekilde yeniden tanımlanırken, cumhuriyetçi, demokrat ve sosyalist hareketler de süreç içinde kendilerini tanımlıyordu. Demokratlar, liberallerin kısıtlı oy hakkıyla sınırlı kalan temsili rejim anlayışını eleştiriyor ve genel oy hakkını da içeren bir rejim talebiyle siyasi etkinliklerini sürdürüyorlardı. Cumhuriyetçiler, bu konumlanışın da ötesine geçerek doğrudan doğruya monarşiyi hedef alıyor ve cumhuriyetin yeniden kurulmasını istiyorlardı. Saint-Simon ve Charles Fourier gibi düşünürlerin çevresinde toplanan sosyalistler ve Etienne Cabet'nin *İkarya* ütopyasından etkilenen komünistler ise burjuva toplumunun çeşitli bileşenleriyle hesaplaşıyor, sınıf ayrımlarının bulanıklaştığı (kimi durumlarda da bütünüyle ortadan kaldırıldığı) yeni bir toplum tasavvur ediyorlardı. Bu muhalif hareketler, kendi içlerinde tutarlı bütünler oluşturmaktan uzak konumda kalmaktaydı. Şair ve siyasetçi Alphonse de Lamartine, her ne kadar cumhuriyete ve genel oy hakkının gerekliliğine inansa da, 1793-1794 yıllarında Fransız Devrimi sırasında uygulanan türden bir Jakoben Terör'ün tekrarından kaçınılmasını arzuluyordu. Dönemin muhalefetinin esas amacı, 1791 Anayasası'na geri dönmek, bunu yaparken de Terör döneminin "aşırılıklarını" tekrarlamak yerine 1830 Devrimi'nde olduğu gibi bir halk hareketine dayanarak bir rejim değişikliği gerçekleştirmeyi öngörüyorlardı (Girard, 1985: 135-139).

Fransa'da Temmuz Monarşisi'nden hoşnutsuz olanlar arasında Tocqueville gibi bazı liberaller de bulunuyordu. Tocqueville 1841 tarihli bir mektubunda, liberallerin barış ve düzen arayışı kisvesi altında sergilediği "korkaklık" tavrını eleştirir, buna karşılık radikal, devrimci konumlanışlarla da arasına mesafe koyar. Tocqueville, kendi siyasi konumlanışının "liberal, ancak devrimci olmayan" bir partinin konumlanışına yakın olduğunu belirtir. Ancak, böyle bir partinin var olmadığını da sözlerine ekler (Tocqueville, [1841] 2003: 485).

Tocqueville'le birlikte başka siyasetçiler ve yazarlar da Temmuz Monarşisi karşısında tavır alıyordu. François Guizot'nun güdümündeki hükümet, devleti belirli kişi ve grupların çıkarlarının korunduğu bir şirket gibi yönettiği için dönemin kimi liberalleri tarafından suçlanmaktaydı (Girard, 1985: 156). Aynı şekilde, 1848 öncesi dönemde sağ ve sol hükümetler arasında farklılığın ortadan kalkmaya yüz tutması da bazı liberalleri rahatsız ediyor, Guizot'nun gerek merkez sağa, gerekse merkez sola dayanarak kendi hükümetinin sürekliliğini sağlamaya çalışması bu "muhalif liberaller" tarafından eleştiriliyordu.

Şubat 1848'de Guizot hükümetinin muhalif grupların toplantı özgürlüğünü kısıtlaması, 1830'ların ortasından beri var olan hoşnutsuzlukları son noktaya taşıdı ve yeni bir devrimin başlamasına zemin hazırladı. Paris'te başlayan protesto gösterileri, 1830'da olduğu gibi, kitlesel bir devrim biçimini almakta gecikmedi. Gösterici öğrencilere işçilerin, daha sonra da askerlerin katılması 23 Şubat'ta Guizot hükümetinin düşmesine, 24 Şubat'ta ise Kral Louis-Philippe'in tahttan indirilmesine neden oldu. Kurulan Geçici Hükümet, her ne kadar açıkça cumhuriyetçi bir programla yola çıkarsa da (bkz. Gouvernement Provisoire, 1848: 2), cumhuriyetçi bir bileşime sahip olmaktan uzaktı. Hükümeti oluşturanlar arasında devrim öncesinde rejimle işbirliği yapmış olan liberallerden cumhuriyetçi radikallere uzanan geniş bir yelpazede yer alan siyasetçiler bulunuyordu.

Hükümet, kurulduğu tarihten itibaren, artarak devam eden işçi eylemlerini denetim altına almaya çabaladı. Bu çerçevede çeşitli tavizler verme yoluna gitti. Örneğin, bir Emekçiler Komisyonu kurma yoluyla işçilerin hükümet karşısında temsil edilme taleplerini, kısıtlı bir şekilde de olsa, karşılama yoluna gitti. 5 Mart 1848'de ise kısıtlı oy hakkına dayalı seçim sistemi ortadan kaldırılarak tüm reşit erkeklerin oy kullanma hakkına sahip olduğu bir seçim sistemine geçildi. Bir yandan burjuvazinin alt kesimlerinin ve küçük burjuvazinin, diğer yandan da işçi sınıfının zaferi olarak nitelenebilecek olan bu durumu, liberallerin hukuki alandaki yenilgisi şeklinde değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte, Nisan 1848'de yapılan seçimlerde cumhuriyetçilerin radikal kanadının başarısızlığa uğraması ve seçilen meclisin ağırlıklı olarak mutedil cumhuriyetçilerden ve monarşi yanlılarından oluşması, liberal siyasetin beklendiği kadar büyük bir yenilgiye uğramadığını göstermiştir. İlerleyen hafta ve aylarda meydana gelen gelişmeler de 1848 Devrimi'nin paradoksal niteliğini pekiştirecektir.

4 Mayıs 1848'de Cumhuriyet ilan edilmiş, yeni hükümet ekonomik krize karşı önlem alma bahanesiyle, "Ulusal Atölye" adı verilen, işsizlerin istihdam edilmesine yönelik devlet işletmelerini kapatmış, bu durum Nisan 1848'de sosyalistlerin ve radikal cumhuriyetçilerin desteklediği hükümetin, liberal ve monarşist ağırlıklı hükümetle açık bir çatışmaya girmelerine neden olmuştur. Çatışmalar sırasında 4.000 kadar gösterici öldürülmüş, 25.000 kişi tutuklanmış, 11.000 kişi hapse ya da sürgüne mahkûm edilmiştir. Bu olaylar, liberalizmi demokrat-sosyalist hareketle

(genel anlamda da işçi sınıfıyla) ilk defa doğrudan doğruya karşı karşıya getirmiştir. Bu süreç içinde Fransa devlet başkanlığı seçimine hazırlanılmış, işçi sınıfının hoşnutsuzluğu üzerinden seçim çalışması yürüten Louis-Napoléon Bonaparte, oyların %74,44'ünü alarak devlet başkanı seçilmiştir. I. Napoléon'un yeğeni olan Louis-Napoléon Bonaparte, amcasının 1804'te yapmış olduğuna benzer bir şekilde, 1852 yılında imparatorluğunu ilan edecek ve 1852-1870 arasında III. Napoléon adıyla "Fransızların İmparatoru" olarak hüküm sürecektir.

Fransa'da bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa'nın diğer ülkelerinde 1848 Devrimi farklı biçimlerde gerçekleşti. Orta Avrupa'da yapılan devrimlerde seçim hakkına ve sosyal haklara dayalı taleplerden çok ulusal bağımsızlık ya da özgürlük talepleri ön plana çıkıyordu. Bu durum, bir çok tarihçiyi 1848 devrimlerinin Orta Avrupa'da (Fransa'nın aksine) liberal değil ulusal devrimler olduğunu belirtmeye itmiştir. Bununla birlikte, ne kadar bazı durumlarda geri planda kalsa da, seçim haklarına, basın özgürlüğüne ya da feodal toplumsal ilişkilerin ortadan kaldırılmasına dair taleplerin de Orta Avrupa'da dile getirildiği görülmektedir. Yine Fransa örneğine benzer bir şekilde, 1840'lı yıllarda Orta Avrupa'da liberalizm ve daha radikal akımlar arasında ayrışmalar yaşanmıştır. Örneğin, Avusturya hükümetinin muhafazakâr yönelimine karşı muhalefet 1830'larda István Széchenyi gibi liberal aristokratlar tarafından yapılırken, 1840'larda Lajos Kossuth gibi daha genç politikacılar, gerek toprak ilişkilerinin dönüştürülmesi, gerekse Macaristan'ın Avusturya'dan bağımsızlığını kazanması gibi konularda daha radikal öneriler ortaya koyabilmiş; ayrıca, özellikle öğrenci gençlerin oluşturduğu daha küçük bir grup ise doğrudan doğruya cumhuriyetçi talepler ileri sürebilmiştir. Bununla birlikte, Fransa'nın aksine Orta Avrupa'da liberaller (Macaristan gibi örneklerde 1848-1849 yıllarında kısa bir süreliğine iktidara gelmelerine rağmen) esas olarak karşıdevrimci müdahalelerle mücadele etmek zorunda kalmış; bu olağandışı koşullarda, Fransa'da olduğunun aksine radikal-demokrat akımlarla ve işçi kitleleriyle karşı karşıya gelmemişlerdir.

Görüldüğü gibi, Avrupa'da 1848-1849 yıllarına yayılan devrim süreci ve bu süreci önceleyen dönem, liberallerin çeşitli ülkelerde çeşitli biçimlerde etkin bir şekilde varlık gösterdiği ve bazı durumlarda doğrudan hükümete katıldığı bir dönem olmuştur. 1830'lardan 1848'e uzanan dönem boyunca liberal siyasetçiler (yüzyılın başında olduğu gibi) esas olarak aristokrat sınıfın yenilikçi kesimlerine, bazı durumlarda ise burjuvaziye mensup kişilerdir. Dolayısıyla bu dönemde liberalizm dar anlamıyla bir "burjuva ideolojisi" olmaktan uzaktır. Dönemin liberalleri, seçmen kitlesinin belirli sınırlar dahilinde kalmak kaydıyla burjuvazinin daha geniş kesimlerine açılması gibi talepler öne sürmekte, basın ve inanç özgürlüğüne dair istekler dile getirmekte ve böylece toplumsal formasyonun ve siyasi yapının Fransız Devrimi öncesinde hâkim olan yapıdan farklı bir yöne evrilmesini arzulamaktadır. Bununla birlikte 1848 öncesinde liberalizm, temelde bir "ilerici aristokrat" ideolojisi olmaktan öteye geçmemiştir. 1848 Devrimleri, bu ideolojinin çeşitli boyutlarıyla

bir sınava tâbi tutulmasına neden olmuştur. Devrimler, monarşilerin zayıflamasını ya da çöküşünü tetiklemiş, bu şekilde cumhuriyet ve demokrasi fikirlerini gündeme getirmiştir. Buna ek olarak, devrimde halk kitlelerinin (kapitalizmin gelişmiş olduğu ülkelerde işçi sınıfının) faaliyetinin ön plana çıkması, liberalizmin sınıfsal konumlanışının daha belirgin bir hale gelmesine ve siyasi açıdan daha muhafazakâr bir tavır almasına yol açmıştır.

1849'dan sonra Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamında uygulanan baskıcı yönetimler, bir yandan liberalizmi yeniden muhalefete itecek, diğer yandan da bu dönemde bizzat söz konusu hükümetlerin kapitalizmin gelişimini destekleyen yönelimi, liberalizmin ekonomik ve siyasi tanımlarının yeniden gözden geçirilmesine neden olacaktır.

Siyasi Yenilgiden Toplumsal Zafere: XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Liberalizm

"Sermaye Çağı"nda Liberalizm ve Büyük Liberal Sentezler

Avrupa'da 1848 devrimlerinin bastırılmasını izleyen dönemde liberalizmin siyasi hattının tutarlılığının ve gücünün sorgulandığı görülmektedir. İspanyol Katolik politikacı ve düşünür Juan Donoso Cortés, ilk baskısı 1851'de yapılan kitabı *Katoliklik, Liberalizm ve Sosyalizm Üzerine Deneme*'de (*Ensayo sobre el Catolicismo, el Liberalismo y el Socialismo*) liberalizmin temel hatasının yalnızca hükümete ilişkin meselelere önem vermesi olduğunu belirtir. Muhafazakâr düşünüre göre ise hükümet meselelerinin, din ve toplum sorunlarıyla karşılaştırıldığında hiç önemi yoktur. Liberalizm, yalnızca siyasi bir alanda, Tanrı ve halk olmaksızın yönetimini sağlamaya çalışmaktadır. Yazar, Katolikler ve sosyalistlerin mücadelesini öngördüğü gelecekte liberalizmin hangi tarafta bulunduğu kimse tarafından bilinmeyeceğini söyler (Donoso Cortés, [1851] 1986: 227-228).

Paradoksal olarak, liberalizmin bir siyasi hareket olarak karşı devrimci rejimler karşısında muhalefete itildiği ve tutarlılığının sorgulamaya tâbi tutulduğu bu dönemde liberal düşünürler önemli teorik yapıtlarını ortaya koymuşlardır. 1850'li yıllar, Fransa'da Alexis de Tocqueville'in, İsviçre'de Johann Kaspar Bluntschli'nin ve Macaristan'da József Eötvös'ün liberalizm ve özgürlük üzerine başlıca çalışmalarını yayımladıkları dönemdir (Gergely, 1998: 355).

Tocqueville, Fransız Devrimi ve Birinci İmparatorluk dönemi üzerine bir inceleme yapmaya 1850 yılında karar vermiştir. Tocqueville, aynı dönemde Fransa'da yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelere tanıklık etmektedir. Louis-Napoléon Bonaparte'ın devlet başkanlığına karşı çıkmasına rağmen, Bonaparte'ın başkan seçilmesinden sonra kurulan hükümette Dışişleri Bakanı olarak görev almayı kabul etmiştir. 1850 yılında Tocqueville'in Cumhuriyet'i tehdit altında gördüğü, cumhuriyet rejimiyle birlikte özgürlüklerin de son bulacağından korktuğu anlaşılmaktadır (Tocqueville, [1850] 2003: 685). Kitabı yazmaya hazırlandığı dönemde, Aralık

1851’de, Bonaparte bir darbe yaparak yasama ve yürütmeyi elinde toplamış, bir yıl sonra da, Aralık 1852’de, kendini III. Napoléon adıyla “Fransızların İmparatoru” ilan ederek İkinci İmparatorluk rejimini kurmuştur.

Tocqueville, bu siyasi dönüşümler döneminde Fransız Devrimi üzerine çalışmalarına devam etmiş ve Haziran 1856’da *Eski Rejim ve Devrim (L’ancien régime et la Révolution)* adlı kitabını yayımlanmıştır. Yazar, kitabın sunuş kısmında 1789 yılında Fransızların kalbinin özgürlük ve eşitlik aşkıyla dolu olduğunu belirtir. Bununla birlikte, çeşitli hatalar sonucunda özgürlüğü bir kenara bırakmış, bunun sonucunda devrim öncesindekinden daha mutlak bir yönetim, Napoléon Bonaparte’ın başında olduğu Birinci İmparatorluk yönetimi başa gelmiş ve tüm iktidarı elinde toplayarak özgürlükleri ortadan kaldırmıştır (Tocqueville, [1856] 1967: 48). Tocqueville, yine kitabın sunuş kısmında, toplumda gözlemediği bir dönüşüme dikkat çeker: eserini yazdığı dönemde para, insanları birbirinden ayırt eden başlıca ölçüt haline gelmiştir ve şaşırtıcı bir hızla el değiştirmektedir. Zenginleşme isteği ve kazanç aşkı tüm sınıflara yayılmaktadır. Yazar, bu şekilde (isimlendirmeksizin) kapitalist toplumun gelişimini tanımlar. Ancak, ilginç bir şekilde, (örneğin, Benjamin Constant’dan farklı olarak) “özgürlük” kavramını bu toplumun dinamiklerinin bir bileşeni olarak görmez; aksine özgürlüğü, paranın her şeyin önüne geçtiği toplumda görülen yalıtıklaşmanın bir panzehiri olarak değerlendirir. Yazara göre özgürlük, gündelik hayatın ve kişisel işlerin sınırlarını aşmalarını sağlayacak ve kendi çıkarlarının yanında diğer insanları ve “vatan”ı gözeterek hareket etmelerine zemin hazırlayacaktır (Tocqueville, [1856] 1967: 52).

Dönemin bir diğer liberal düşünürü olan John Stuart Mill’in *Özgürlük Üzerine (On Liberty)* başlıklı denemesinin ilk basımı, 1859 yılında Londra’da yapılmıştır. Yazar, tıpkı Benjamin Constant’ın 1819 tarihli “Eskilerin ve Modernlerin Özgürlüğü” başlıklı metninde yaptığı gibi, özgürlük kavramını tarihselleştirerek düşüncelerini sergilemeye başlar, ancak Constant’dan farklı bir sınıflama ve inceleme yapar. Mill’e göre geçmişte özgürlük kavramı, bir kişinin tiranlığına, keyfi idaresine karşı halkın korunmasıyla ilgili olarak kullanılmıştır. Bu dönemde hükümdarın iktidarına çeşitli kısıtlamalar ve anayasal engeller getirilmiş, böylece otoritenin sınırlanması yoluyla tebânın özgürlüğü sağlanmıştır. Bununla birlikte, belirli bir dönemden itibaren hükümdarlar kendi çıkarlarını ulusun çıkarlarıyla özdeşleştirmişlerdir: bu yeni dönemde hüküm sürenlerin iktidarı ulusun kendi gücünden başka bir şey değildir (Mill, [1859] 1865: 1-2). Böylece, iktidarın meşruiyetinin fetih ya da veraset gibi yollarla kazanıldığı “eski” dönem, yerini iktidarın ulusal meşruiyete dayalı olarak kullanıldığı yeni döneme bırakır. Mill, iki dönem arasındaki kırılma noktasının tam olarak ne zaman gerçekleştiğini söylemez. Ancak, yazarın Fransız Devrimi ve sonrasında iktidarın kademeli olarak “ulusal egemenlik” kavramına dayandırılması sürecine atıf yaptığı tahmin edilebilir. Mill, bu tarihsel çerçeveden yola çıkarak güncel durumda bireysel otoriteye ve tiranlık tehlikesine karşı halkı

korumanın gündemde olmadığını belirtir. Düşünüre göre, yeni dönemde özgürlüğün sağlanması için esas olan çoğunluğun tiranlığına karşı azınlığı korumaktır.

Mill, ilk baskısı 1848'de yapılan *Siyasi İktisadın İlkeleri (Principles of Political Economy)* adlı kitabında serbest ticaret ilkelerini savunmuştur. Beklenebileceğinin aksine, *Özgürlük Üzerine*'de ise özgürlük sorunu serbest ticaret ya da serbest bireysel irade gibi konularla doğrudan bağlantı içinde ele alınmaz. Başka bir deyişle *Özgürlük Üzerine*, siyasi liberalizm ve ekonomik liberalizmi birleştiren bir eser değil, özgürlük üzerine siyaset felsefesinin çerçevesinden yola çıkılarak yazılmış bir denemdir. Yazar, kitaptaki ilk satırlarında, denemesinin konusunun "İrade Özgürlüğü" değil, "Medeni ve Siyasi Özgürlük" olduğunu belirtir. Kitabın son kısmında, "serbest ticaret" doktrininin, denemede incelenen "özgürlük" kavramıyla doğrudan ilgisinin olmadığına dikkat çeker. Denemede dile getirilen, bireyin topluma, daha doğru bir ifadeyle toplumun çoğunluğu teşkil eden kesimine karşı savunulmasını esas alan özgürlük anlayışı, "serbest ticaret"i temellendirmek için kullanılamaz. Dahası, "özgürlük"le (bireylerin korunmasıyla) bağlantılı bazı konularda serbest ticaretin sınırlanması arzu edilir. Tüketicinin korunması için zehir satışı ya da afyon ithalatı gibi konularda serbest ticarete özgürlük adına kısıtlama yapılmalıdır (Mill, [1859] 1865: 56). Bununla birlikte Mill'in düşüncesinde liberalizmin siyasi boyutu iktisattan tam anlamıyla bağımsız olarak tasarlanmaz. Yazar, siyasi perspektifini geliştirirken arka planda özel mülkiyetin korunması gerekliliğini bir karine kabul eder ve bu şekilde özgürlük tasavvurunu özel mülkiyet temelinde kurulan bütünsel bir çerçeveye yerleştirir.

Görüldüğü üzere, yüzyıl başında olduğu gibi, 1848'i izleyen dönemde de siyasi liberalizm ve serbest ticaret doktrini tam olarak örtüşmemektedir. 1850'lerde ve 1860'larda otoriter yönetimlerin serbest ticareti ve kapitalizmin gelişmesini desteklemeleri, "liberalizm"ın serbest piyasa ve serbest ticaret savunusuyla özdeşleştirilmesini daha da geciktirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1861'de iç savaşın patlak vermesine kadar uzanan dönemde Demokrat Parti serbest ticaret savunusu yaparken Güney eyaletlerinin köleci sistemine sıcak bakılabilmekte, Abraham Lincoln'un Cumhuriyetçi Partisi ise dış ticarete korumacı bir ekonomik politika izlerken kölelik karşıtı fikirler öne sürebilmektedir. Liberalizmin siyasi ve iktisadi boyutları birbirinden ayrı olarak değerlendirilebilmekte, siyasi olarak liberal bir program izleyenler ekonomik olarak liberalizm karşıtı bir konuma yerleşebilmektedir. Bununla birlikte, ABD'deki siyasi partiler, serbest ticaret konusundaki konumlanışlarından bağımsız olarak, özel mülkiyet hakkını liberal bir siyasi rejimin dayanağı olarak görmektedir.

1860'ların başına gelindiğinde liberalizm, Kıta Avrupası'nda da paradoksal bir hal almıştı. Fransa'da ve Prusya'da siyasi liberaller III. Napoléon'un ve Prusya Krallığı'nın otoriter rejimine karşı muhalefeti teşkil ederken, her iki ülkede de otoriter yönetimler iktisadi alanda serbest ticaretin savunuculuğunu yapmaya başlamıştı. Avusturya

İmparatorluğu'nda da 1850'lerin başından itibaren uygulanan mutlakiyetçi siyaset liberal entelektüelleri ve siyasetçileri muhalefete itmiş, ancak aynı dönemde imparatorlukta sermaye birikimi konusunda önemli adımlar atılabilmektedir.

Otoriter yönetimler ve ekonomik liberalizm ilişkisi Fransa'da İkinci İmparatorluk döneminde belirgin bir şekilde gözlemlenebilir. III. Napoléon, yasama organının karşı çıkmasına rağmen, 1860 yılında bir "Gümrük Darbesi" gerçekleştirdi. Birleşik Krallık ve Fransa arasında 23 Ocak 1860'da imzalanan bir ticari anlaşmayla, Fransız Devrimi'nden beri uygulanan korumacı politikaya son verildi ve serbest ticaret ile düşük gümrük hadlerini öngören bir iktisat politikası uygulanmaya başladı (Girard, 1985: 226). Otoriter yollarla ihdas edilen bu iktisadi liberalizm, Birleşik Krallık endüstrisiyle rekabet etmeyi göze alamayan ve korumacılığı tercih eden sanayicilerin III. Napoléon'a karşı muhalif bir konum benimsemeleri sonucunu doğuracaktı. Tarihçi Louis Girard'a göre (1985: 226-227) bu durum, 1860'tan itibaren parlamentoda yeniden liberal muhalefetin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Başka bir deyişle, 1860 yılı Fransa'sında sanayi burjuvazisi, liberal bir iktisat politikası uygulayan imparatora karşı liberal bir siyasi muhalefet geliştirmişti.

Bu paradoksal konumlanışlara rağmen, 1860'lardan itibaren liberalizmin mülkiyet, adem-i merkezîyetçilik gibi konularda kesin konumlanışlar almaya başladığı ve kendini bütünlüklü bir ideoloji olarak yeniden kurgulamaya başladığı görülür. İkinci İmparatorluk rejiminin liberal muhaliflerinden Edouard Laboulaye, 1864'te yayınlanan *Liberal Parti* adlı kitabında özgürlüğün sağlanması ve mülkiyete saygı gösterilmesi arasındaki sıkı ilişkiye dikkat çekiyordu (Laboulaye, [1864] 1865: 32). Aynı dönemde merkezîyetçilik, baskıcılıkla özdeşleştirilmeye başlanmış ve adem-i merkezîyetçilik özgürlüğün önemli ölçütlerinden biri haline gelmiştir. Bununla birlikte, dönemin liberallerinin yerel aristokrasinin ve eşrafın savunduğu adem-i merkezîyetçilikle aralarına bir ölçüde mesafe koydukları da görülmektedir (Girard, 1985: 191-193).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, daha önce kimi tekil örneklerde görülebilen Katoliklik-liberalizm yakınlaşması hız kazanmış, 1848'i izleyen yıllarda "Katolik liberalizm" önemli bir siyasi akım olarak ortaya çıkmıştır. Bu akım, bir yandan bireysel özgürlük ilkesine dayalı bir toplumun kurulmasını istemekte, diğer yandan da dini açıdan taviz vermeyi reddeden bir Katolikliği savunmaktaydı. Bu şekilde, yüzyılın ilk yarısında savundukları inanç özgürlüğü ilkesi nedeniyle "din karşıtı" ilan edilebilen liberalizm, artık Katolik siyasi akımlarca da benimsenebilen bir ideoloji haline geliyordu.

Fransa'da II. İmparatorluk yönetiminin 1868'in Mayıs ayından itibaren basın özgürlüğünün yeniden sağlanması ve Haziran ayından itibaren kamusal toplantılara izin vermesi, rejimin muhafazakâr yönetimini terk ederek "liberal" bir yönelime girmesi sonucunu doğurmuştur. Buna paralel olarak, 1869'u izleyen dönemde "liberal" sıfatını benimsemeyen siyasetçilerin sayısı azdır. Bu dönemde "liberal parti",

imparatorluğun girdiği yeni yönelimi savunanları belirtmek için kullanılan bir terimdir. “Liberal parti”nin karşısındaki “muhafazakâr parti” ise İkinci İmparatorluk rejimine ait eski düzeninin muhafaza edilmesini savunmaktadır. Bunu izleyen iki yıl içinde ise terimin kullanılmasında tam anlamıyla bir karmaşa hâkim olmuş, liberal sıfatı kâh “monarşist” terimiyle, kâh “cumhuriyetçi” terimiyle özdeşleştirilebilmiştir (Dubois, [1962]: 76). İkinci İmparatorluk rejiminin Fransa-Prusya savaşında Fransa’nın aldığı yenilgiye bağlı olarak 1870 yılında çökmesiyle birlikte liberalizm kelimesi yeniden tanımlanmıştır. 1871 yılına gelindiğinde liberal kavramı artık “muhafazakâr”ın karşıtı olarak düşünülmemekte, kesin anlamdan uzak bir şekilde kullanılmaktadır (Dubois, [1962]: 76). Bunun yanında, “liberal” sıfatı “klerikalizm karşıtı” anlamında kullanılmaya devam etmiş ve bu alanda kesin anlamını korumayı sürdürmüştür. Yine bu dönemde, 1869-1870 yıllarında Fransa’da “endüstriyel liberalizm” ve “korumacılık” arasında bir tartışma yaşanmış; bu alandaki tartışmalar ilerleyen yıllarda da benzer terimlerle sürdürülmüştür. Özetlemek gerekirse, XIX. yüzyılın son çeyreğine yaklaşıldığı sırada liberalizm, siyasi alanda anlamını kaybederken din ve ekonomi alanlarındaki anlamlarını korumaktadır.

Bir Sınıf İdeolojisi Olarak Liberalizm

Fransa’da 1870 sonrasında ortaya çıkan gelişmeler, liberalizmin bir yandan giderek artan bir muhafazakârlaşma sürecine girmesine, diğer yandan da burjuvaziyle özdeşleşmesine neden oldu. İkinci İmparatorluk Fransa’sının Almanya krallıklarının ordularına yenilmesini takiben 4 Eylül 1870’de Paris’te cumhuriyet ilan edildi. Kurulan “Milli Savunma Hükümeti”, radikal siyasi yapılanmalarla çatışmaya girmekte gecikmedi. Daha sonra kurulan hükümetler de benzer bir politika izledi. 8 Şubat 1871’de yapılan seçimlerle kurulan Ulusal Meclis’in, taşra ve kırsal seçmenlerinin muhafazakâr yönelimleri nedeniyle, ağırlıklı olarak karşı devrimci ve liberal milletvekillerinden oluşması, cumhuriyetçi adayları destekleyen Paris halkının Meclis’e karşı cephe almasına neden oldu. 18 Mart 1871’de başlayan Paris Komünü deneyimi, Mayıs 1871’de hükümet tarafından bastırılana kadar devam etti. Bu süreç içinde sağ liberallerin cumhuriyetçilerle aralarındaki mesafe giderek arttı (Girard, 1985: 234). Böylece, tıpkı Haziran 1848’de olduğu gibi, 1871 yılında da kitle hareketlerinin gelişimine paralel olarak liberalizm, demokrasiye ve işçi sınıfı örgütlenmelerine karşı belirgin bir cephe alıyordu. 1873’te başa gelen Albert de Broglie hükümetinin izlediği politika da bu süreçte önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir. Katolik-liberal bir siyasetçi olan Broglie’nin 1873’te hükümeti kurduktan sonra otoriter bir politika izlemeye başlaması, liberallerin iktidarı ellerinde bulundurdukları sürece otoriterleşme eğiliminde olduğu yönündeki fikri pekiştirdi (Girard, 1985: 251).

XIX. yüzyılın son çeyreği, Avrupa’da siyasi rejimlerin istikrara kavuştuğu bir dönemdir. Bu dönemde liberalizmin siyasi alandaki temel mücadele başlığı, var

olan rejimleri, kurumları ve toplumsal düzeni yükselmekte olan yeni bir tehdide, kitlesel sosyalist hareketlere, işçi sınıfı siyasetine karşı korumak olmuştur. Keza liberalizmin ortaya çıktığı dönemde belirli dar çevrelerle sınırlı kalan sosyalist hareketler ve kısıtlı oy sistemi nedeniyle parlamenter sistemde yer edinemeyen işçi sınıfı örgütlenmeleri, 1848 sonrasında yoğunluğu çeşitli bağlamlara göre farklılık gösteren bir kitleselleşme sürecine girmiştir. 1880'lere gelindiğinde sosyalizmin Avrupa burjuva rejimleri için bir tehdit olarak algılandığı, dönemin belgelerinde açıkça görülebilir. Bu süreçte yaşanan ideolojik mücadelede “özgürlük” kavramı sosyalizmin karşısına bir alternatif olarak konmaya başlanmıştır. İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanan *Le Moniteur Oriental / The Oriental Advertiser* gazetesinin 1884 tarihli bir sayısında yer alan şu satırlar, bu durumun bir örneği olarak okunabilir: “Anarşiye, devrime ve sosyalizme karşı büyük ilaç, gerçek panzehir özgürlüktür; söz konusu olan tam özgürlüktür: ifade, basın ve toplantı özgürlüğü” (*The Oriental Advertiser*, 14.03.1884). Bu dönemde liberalizm kendini son olarak ideolojik açıdan yeniden tanımlayacak, siyasi alanda burjuva demokrasisini, ekonomik alanda ise serbest piyasa ekonomisini ön plana alarak XX. yüzyıl boyunca konsolide olacak olan şekline kavuşacaktır.

Sonuç

“Özgürlük” kavramı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında siyasi tartışmalarda gündeme geldiğinde soyut bir mesele konumundadır. Mülkiyet-özgürlük-birey bağlantıları, dönemin düşünürlerinin eserlerinde çoğunlukla soyut düzlemde kurulmaktadır. Fransız Devrimi'ni izleyen toplumsal ve siyasi dönüşümler döneminde “özgürlük”ün pratik olarak yaşama geçirilmesi gündeme gelmiş, en genel anlamda “özgürlükçü” bir ideoloji ve siyasi akım olarak anlaşılan liberalizm bu noktada ismi de konarak tanımlanmıştır. Bu noktadan sonra fikirsel ve soyut düzlemle sınırlı kalınarak liberalizme karşı eleştirel bir bakış geliştirmek mümkün değildir. Doğrudan doğruya siyasi açılımları olan (ve Yakınçağ tarihi boyunca devrimler ve toplumsal mücadelelerin gelişiminde önemli bir rol oynayan) liberalizm, felsefi dayanaklarının yanında siyasi özgüllükleriyle de ciddiye alınıp eleştiriye tâbi tutulmalıdır. Düşüncelerin tarihsel ve siyasi bağlamlarını dikkate alarak yapılan bir eleştirel değerlendirme, soyut bir düzlemde, salt düşüncelerle sınırlı kalınarak yapılan eleştirilere kıyasla çok daha bütünlüklü ve etkili olacaktır. Bu bütünlüklü eleştiri de liberalizmin tarihi boyunca sahip olduğu sınıfsal temeller ve dönemin toplumsal formasyonu ile olan ilişkilerinin göz önünde bulundurulması yoluyla ortaya konabilir.

Günümüzde liberalizme içkin kabul edilen bir çok ilke ve kurumun, tarihsel süreçte bu akımla doğrudan bağlantılı olmadığı görülmektedir. “Liberal” ve “demokrat” sıfatları XX. yüzyılın liberal ideolojisinde ayrılmaz bir kavram ikilisi olarak kullanılırken, 1848 döneminde liberaller ve demokratlar birbirinden kesin

çizgilerle ayrılan, çoğu zaman da karşı karşıya gelen iki grup konumundadır. Benzer bir şekilde genel oy hakkı ve cumhuriyet rejimi de XIX. yüzyılın büyük bir kısmında liberallerin çekindiği, bazı durumlarda da mücadele ettiği unsurlardır. Genel oy hakkı gibi unsurların kitlesel mücadeleler sonucunda, çoğu zaman da işçi sınıfı mücadeleleriyle son halini aldığı, daha sonra liberal akımlar tarafından sahiplenildiği görülür. Bu durum, söz konusu ilke ve kurumların oluşumunda liberal akımların hiç rolünün olmadığı anlamına da gelmez. Örneğin, genel oy hakkı geniş bir kitlesel mücadelenin ürünüdür. Ancak bu ilkeye zemin hazırlayan seçim sistemi fikri, 1815 sonrası ve 1848 öncesi dönemde mutlak monarşi rejimlerine karşı mücadele eden liberal siyasi akımlarca geliştirilmiştir.

1850'lere değin egemen siyasi muhayyilede "işçi talepleri" ya da "kitlesel mücadele" gibi bir mevhum yoktur. Bu dönemde devlet düzleminde siyaset, son derece dar bir toplumsal çevre içinde yürütülmektedir. Aşağıdan gelen hareketlerin siyasi alanda etkili bir nitelik kazanması, XIX. yüzyılın ikinci yarısında mümkün olacaktır. Yüzyılın ilk yarısında etkili olan muhalefet, aristokrat reformcular ya da burjuvalar tarafından yürütülmektedir. Bu muhalefet siyaseti, toplumun bütününe yayılmış ve kitlesel bir nitelik taşımamakta, dar kadrolar çerçevesinde kalmaktadır. Bununla birlikte, dönemin kısıtlı oy sistemine dayalı anayasal sistemlerinin sağladığı olanaklar sayesinde aristokratlar ve burjuvalar, "toplumsal hareket"e dayanmadan siyaset yapabilmektedir. Fransa'da 1830 Devrimi gibi kimi tekil örneklerde, toplumsal hareketlilikle bağlantılı bir siyasi liberalizm de kendini gösterebilmiştir. 1848 Devrimleri ve 1871 Paris Komünü gibi deneyimlerde ise kitlesel hareket ile liberal aristokrat/burjuva siyaseti karşı karşıya gelmiş ve liberalizmin kendini sosyalizm karşısında yeniden tanımlamasına zemin hazırlamıştır.

XIX. yüzyıl boyunca siyasi değişimlere ve toplumsal dönüşümlere bağlı olarak çeşitli aşamalarda yeniden tanımlanan liberalizmin genel bir tanımı yapılabilir mi? Yüzyılın başlarında liberalizm, despotizme/mutlakiyetçiliğe karşı çıkan bir siyasi hat olarak tanımlanırken, ilerleyen on yıllarda bu tanım yetersiz kalmaktadır. Özel mülkiyetin ve piyasanın savunusu ise, pek çok liberal tarafından içselleştirilse de, dönemin liberal yazarlarının yayınlarında doğrudan doğruya karşımıza çıkmamaktadır. Bununla birlikte, özel mülkiyetin güvence altına alınması konusu liberal düşünürlerin ve siyasetçilerin siyasi tasavvurlarına doğrudan ya da dolaylı olarak temel teşkil edegelmiştir. Dolayısıyla, XIX. yüzyıl sonuna değin liberalizm bir ekonomik politikayla özdeşleşmemekte, esas olarak siyasi mücadele ekseninde gelişmekte, bununla birlikte özel mülkiyetin korunması ekseninden hareketle ekonomik yapıları da kapsayan bir bütünsel sistem teşkil etmektedir. Genel olarak burjuva toplumsal-ekonomik formasyonu olarak adlandırılabilir olan bu bütünsel sistemin savunuculuğu burjuva düşünürler ve siyasetçiler tarafından yapılabildiği gibi, XIX. yüzyıl Avrupası'nın özgül bağlamında toplumsal konum ve önceliklerini yitirmemeye çaba gösteren aristokrat kesimleri tarafından da yapılabilmektedir. Bu

durum, liberalizmin XIX. yüzyıl boyunca soylu düşünür ve siyasetçiler tarafından savunulmasını açıklamaktadır.

Bunun yanında, mutlakiyetçilik karşıtlığı olarak kurulan liberal siyasi mücadele, dönemin düşünce sisteminde mutlaklaştırılan sivil toplum-devlet ikiliğinin bir yansıması olarak okunabilir. Kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak iktisat ve siyaset alanlarının belirgin bir ayrışmaya tâbi tutulması, özgürlüğün ve eşitliğin yalıtık bireylerin oluşturduğu “sivil toplum” alanına itilmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Devletin faaliyeti bu alana zarar vermeyecek şekilde kısıtlandığı ölçüde “özgürlük” sağlanabilir. Bu durum, liberalizmin özgürlük anlayışının “gölgesi”, “gölgelenmiş” niteliğinin temelinde yatar. XIX. yüzyıl liberalizminin özgürlüğü, yüzyıl başında otoriter Birinci İmparatorluk rejimine ve Restorasyon monarşisine karşı hukuki mevziler elde etme çabasıyla sınırlı kalmıştır. 1830’lardan itibaren etkin bir siyasi hareket olan ve Fransa gibi ülkelerde hükümet politikalarına yön verebilen liberalizm, aynı dönem içinde ortaya çıkan demokrat/radikal akımların etkisiyle statükocu ve giderek muhafazakârlaşan bir politika izlemiş, buna bağlı olarak “kısıtlı oy hakkı” savunusuyla yetinebilmiştir. Bu ve benzer alanlardaki sınırlı özgürlük anlayışı, liberalizmin üzerinde kurulu olduğu temel referansın, yani burjuva toplumunun birey/sivil toplum/devlet şemasının, ancak sınırlı bir özgürlüğe yer tanımasıyla açıklanabilir.

Özel mülkiyet hakkının savunusu ilkesi (ve genel olarak burjuva toplumsal formasyonunun gerektirdiği ilkeler) XIX. yüzyıl liberalizminin temelinde bulunmaktadır. Ancak bu unsurlar, çoğu zaman doğrudan doğruya ortaya çıkmamakta, siyasi talep ve argümanlarla dolayımlanmış olarak varlık göstermektedir. Dönemin liberallerinin çoğu, mücadelesini bu dolayım üzerinden, siyasi bir mecrada kurar. Özel mülkiyet ve serbest piyasa meselesi son derece nadiren, dolaysız bir şekilde gündeme gelir. Gerek XIX. yüzyıl sonunda işçi hareketinin burjuva partileri karşısında tehdit haline gelmesi, gerekse Ekim 1917 Devrimi sonrasındaki sosyalist kuruluş deneyimi, özel mülkiyet ve serbest piyasa gibi konulardaki argümanların liberal ideoloji çerçevesinde doğrudan dile getirilmeye başlanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Académie Française (1831) *Dictionnaire de l'Académie française: Supplément*, Paris: Guillaume.
- Ampère, Jean-Jacques (1832) “Esquisses du Nord: Stockholm et Upsal”, *Revue de Paris*, 12: 215-231.
- Appleby, Joyce (1976) “Liberalism and the American Revolution”, *The New England Quarterly*, 49(1): 3-26.
- Balzac, Honoré de ([1833] 1837) *Le Médecin de campagne: Tome II*, Bruxelles: Meline, Cans et Compagnie.
- Bennassar, Bartolomé (1985) *Histoire des Espagnols: 2. XVIIIe-XXe siècle*, Paris: Armand Colin.
- Bertier de Sauvigny, G. de (1970) “Liberalism, Nationalism, Socialism: The Birth of Three Words”, *Review of Politics*, 32(2): 147-166.
- Bonaparte, Napoléon ([1799] 1821) “Proclamation du général en chef Bonaparte – Du 19 brumaire, onze heures du soir”, *Choix de rapports, opinions et discours prononcés à la Tribune Nationale depuis 1789 jusqu'à nos jours: Tome XVII* içinde, Paris: Alexis Eymery, 96-97.

- Boyce, Edmund (1816) *The Second Usurpation of Buonaparte or a History of the Causes, Progress and Termination of the Revolution in France in 1815: Particularly Comprising a Minute and Circumstantial Account of the ever Memorable Victory of Waterloo: Vol. I*, London: Samuel Leigh.
- Capefigue, Jean-Baptiste Honoré Raymond (1835) *Le gouvernement de juillet, les partis et les hommes politiques de 1830 à 1835*, Paris: Dufey.
- [Carey, Matthew] (1826) *Cursory Views of the Liberal and Restrictive Systems of Political Economy and of their Effects in Great Britain, France, Russia, Prussia, Holland, and the United States*, Philadelphia: J. R. A. Skerrett.
- Carr, Raymond (1975) "Spain and Portugal, 1793 to c. 1840", Crawley, C. W. (der.) *The New Cambridge Modern History: Volume IX: War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830* içinde, Cambridge: Cambridge University, 439-461.
- Constant, Benjamin (1814) *De l'esprit de conquête et de l'usurpation, dans leurs rapports avec la civilisation européenne*, Paris: Le Normant – H. Nicolle.
- Constant, Benjamin ([1819] 1820) "De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes", *Collection complète des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif et la constitution actuelle ou Cours de politique constitutionnelle: quatrième volume* içinde, Paris: Béchét aîné, 238-274.
- Constant, Benjamin (1829) *Mémoires sur les Cent Jours*, Paris: Pichon et Didier.
- Constitución (1812) *Constitución Política de la Monarquía Española: Promulgada en Cádiz a 19 de Marzo de 1812*, Madrid: Imprenta Nacional.
- Croce, Benedetto (1933) *History of Europe in the Nineteenth Century*, çev. Henry Furst, New York: Harcourt, Brace and Company.
- Donoso Cortés, Juan ([1851] 1986) *Essai sur le catholicisme, le libéralisme et le socialisme considérés dans leurs principes fondamentaux*, Paris: Dominique Martin Morin.
- Dubois, Jean [1962] *Le Vocabulaire politique et social en France de 1869 à 1872: à travers les oeuvres des écrivains, les revues et les journaux*, Paris: Larousse.
- Gergely, András (1998) "József Eötvös, théoricien hongrois du libéralisme", Delsol, Ch. ve M. Maslowski (der.) *Histoire des idées politiques de l'Europe centrale* içinde, Paris: PUF, 355-362.
- Girard, Louis (1985) *Les libéraux français, 1814-1875*, Paris: Aubier Montaigne.
- Godinho, Lino da Silva (1822) *O Liberalismo desenvolvido, ou os chamados Liberais Desmascarados e conhecidos como destruidores da nossa Regeneração: o que tudo serve de resposta a huma carta que corre impressa contra o P. José Agostinho de Macedo*, Lisboa: na Officina das Filhas de Lino da Silva Godinho.
- Gouvernement Provisoire (1848) "Proclamation du Gouvernement provisoire au peuple français (Paris, 24 février 1848)", Carrey, E. (der.) *Recueil complet des actes du Gouvernement provisoire (février, mars, avril, mai 1848)* içinde, Paris: Auguste Durand.
- Gray, John (2003) *Liberalism*, Minneapolis: University of Minnesota.
- [Guizot, François] (1823) *Précis historique de l'origine et des progrès de la rébellion d'Espagne*, Paris: J. G. Dentu.
- Kahan, Alan S. (2003) *Liberalism in Nineteenth-Century Europe: The Political Culture of Limited Suffrage*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kalyvas, Andreas ve Ira Katznelson (2008) *Liberal Beginnings: Making a Republic for the Moderns*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Laboulaye, Edouard Lefebvre de ([1864] 1865) *Le Parti libéral: son programme et son avenir*, Paris: Charpentier.
- Lamennais, Félicité Robert de (1829) *Des progrès de la Révolution et de la guerre contre l'Eglise*, Paris: Belin-Mandar et Devaux.
- Laski, Harold J. ([1936] 1996) *The Rise of European Liberalism: An Essay in Interpretation*, New Brunswick: Transaction.

- Locke, John ([1690] 1824) *Two Treatises of Government*, London.
- Louis XVIII (1833) *Mémoires de Louis XVIII: tome neuvième*, Bruxelles: Louis, Hauman et Compagnie.
- Manent, Pierre (1987) *Histoire intellectuelle du libéralisme: dix leçons*, Paris: Calmann-Lévy.
- Marx, Karl ([1873] 1986) *Kapital: I. Cilt*, Ankara: Sol.
- Mısır, Mustafa Bayram (2010) "Liberal Sol'un *Liberal Açmazları*", Şen, Besime ve Ali Ekber Doğan (der.) *Tarih, Sınıflar ve Kent* içinde, Ankara: Dipnot, 222-267.
- Mill, John Stuart ([1859] 1865) *On Liberty*, London: Longmans, Green.
- Morando, João Baptista (1822) *Carta ao muito Reverendo Padre Jose Agostinho de Macedo sobre os Constitucio-naes e Liberaes e alguma cousa sobre os Pedreiros-Livres*, Lisboa: João Baptista Morando.
- Olivan, Irène Castells (2004) "Le libéralisme insurrectionnel espagnol (1814-1830)", *Annales historiques de la Révolution française*, 336: 221-233.
- Saint-Simon, Henri (1821) *Du Système industriel*, Paris: Antoine-Augustin Renouard.
- Say, Jean-Baptiste ([1803-1814] 1826) *Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses: Tome premier*, Paris: Rapilly.
- Sheehan, James J. (1973) "Liberalism and Society in Germany, 1815-1848", *Journal of Modern History*, 45(4): 583-604.
- Sinopoli, Richard C. (1987) "Liberalism, Republicanism and the Constitution", *Polity*, 19(3): 331-352.
- Staël, Germaine de ([1803] 1820) *(Œuvres complètes de Mme la Baronne de Staël: tome quatrième: De la littérature, considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, Paris: Treuttel et Würtz.
- Strauss, Leo (1995) *Liberalism: Ancient and Modern*, Chicago: The University of Chicago.
- Széchenyi, István (1830) *Hitel*, Pest: Petrózai Trattner & Károlyi István.
- Tocqueville, Alexis de (1835) *De la démocratie en Amérique: tome premier*, Bruxelles: Louis Hauman.
- Tocqueville, Alexis de ([1840] 1868) *De la démocratie en Amérique: tome troisième*, Paris: Michel Lévy frères.
- Tocqueville, Alexis de ([1841] 2003) "[Lettre] à Pierre-Paul Royer-Collard (Tocqueville, 27/09/1841)", *Lettres choisies-souvenirs, 1814-1859* içinde, Paris: Gallimard, 483-486.
- Tocqueville, Alexis de ([1850] 2003) "[Lettre] à Gustave de Beaumont (Tocqueville, 14/06/1850)", *Lettres choisies-souvenirs, 1814-1859* içinde, Paris: Gallimard, 682-685.
- Tocqueville, Alexis de ([1856] 1967) *L'ancien régime et la Révolution*, Paris: Gallimard.
- Vardar, Berke (1973) *Structure fondamentale du vocabulaire social et politique en France, de 1815 à 1830*, Istanbul: Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.